

2018: in het spoor van Willem van Oranje

Een veldtocht langs de Grensmaas en op zoek naar haar invloed op het protestantisme

Verantwoording afbeeldingen: Arjan van der Star, Jos Drubers, Grensschap Albertkanaal
Foto's voorzijde: Oranje's eerste invasie 1568
Fotoreeks (van links naar rechts): kasteelruïne Stein, protestantse kerk Urmond, kasteel
Rekem en burchtruïne Pietersheim

Inhoudstabel

Voorwoord 4

Historisch kader 5

Prehistorisch landschap 5

Historisch landschap 5

De politieke situatie in de 15de eeuw en 16de eeuw 7

De Nederlandse zijde van de Maas 9

Willem van Oranje rooms-katholiek 10

De kasteelruïne van Stein 12

De protestantse kerk van Urmond 18

De kasteelruïne van Born 19

Het “Wederdopersmonument” te Buchten 20

De oversteek 21

Willem van Oranje protestants 21

Het Oranjemonument te Obbicht 25

Fysisch-geografische reconstructie van de oversteek 26

De Belgische zijde van de Maas 32

Stokkem 32

Het kasteel van Leut 34

Het kasteel van Rekem 36

De ontmoeting 39

Landmark 3: Slagveld Lanakerveld 39

Landmark 4: Alva op de Dousberg 41

Het Wilhelmus 43

De strijd gaat verder 46

De tweede veldtocht van Willem van Oranje 46

Alexander de Farnese in Pietersheim 50

De moord op Willem van Oranje 54

De Belgische Revolutie 55

Addenda 58

Het Land van Vogelsanck en Waterschei 58

Hasselt 59

Het simultaneum 60

De protestantse kerk van Beek 61

Extra's 62

Bibliografie 63

Contacten – nuttige adressen 64

Programma en routebeschrijving 65

Voorwoord

Een variant van deze veldtocht werd uitgewerkt in 2009, het jubileumjaar van Calvijn die in 1509 werd geboren. Deze veldtocht is in 2009 en 2010 georganiseerd: een autotocht langs weerszijden van de Maas, "In het spoor van Willem van Oranje, op zoek naar de hier gelegen wortels van het protestantisme". Het organisatiecomité van destijds kreeg schriftelijke gelukwensen van de toenmalige prins Willem-Alexander en prinses Máxima.

De oorspronkelijke veldtocht is aangepast en meer toegespitst op het herdenkingsjaar 1568, toen de broers Diederik en Gijsbert van Bronckhorst-Batenburg op last van Alva op 1 juni in Brussel zijn onthoofd en Karel van Bronckhorst-Batenburg Willem van Oranje heeft geholpen bij de overtocht over de Maas in de nacht van 5 en 6 oktober. De veldtocht gaat langs de belangrijkste plaatsen, die een directe relatie hebben met dit herdenkingsjaar 1568 en het daaraan gerelateerde protestantisme: Stein, Urmond, Obbicht, Stokkem, Leut, Rekem, Pietersheim en Maastricht (in het bijzonder de Landmarks 3 en 4 van het Grensschap Albertkanaal over de ontmoeting tussen Willem van Oranje en de hertog van Alva).

Na een periode van schriftelijk protest tegen het religieuze schrikbewind van Philips II, koos Willem van Oranje voor een gewapende opstand. Hij vond zijn medestanders onder meer bij de families Bronckhorst-Batenburg en van Vlodrop, die al enkele jaren actief opereerden in dit Maasgebied. Willem van Oranje stak in 1568 met zijn leger de Maas over en startte zo de Opstand voor godsdienstvrijheid en tegen de Spaanse repressie. In geschiedenisboeken wordt deze onderneming in de Maasvallei slechts sporadisch vermeld binnen het algemene politieke/religieuze kader van de 16de eeuw. Bovendien geniet de protestantse kerk-geschiedenis in deze regio weinig bekendheid. Sterker nog, in België wordt dit meestal verdrukt en/of vergeten. Zo worden bijvoorbeeld in de historische uitleg over het kasteel van Rekem (in het "mooiste dorp" van Vlaanderen) de protestantse kasteelheren helemaal niet vernoemd. Toeristische en cultuurhistorische teksten zijn daarom vaak onvolledig.

Het protestantisme en de geschiedenis van het protestantisme is in deze regio weinig bekend en daardoor worden delen van de geschiedenis in deze regio weinig begrepen. Waarom was er een protestantse kerk in Urmond, waarom waren er zoveel protestanten in de Maasband, waarom kon Willem van Oranje steunen op een aantal adellijke families in deze Maasvallei? Vragen waar deze veldtocht mogelijk een antwoord op gaat geven. En we gaan naar de plek waar de legers van Willem van Oranje en de Hertog van Alva tegenover elkaar hebben gestaan. Het zal een unieke ervaring zijn dat dit landschap nog steeds herkenbare elementen laat zien ten opzichte van het jaar 1568.

In relatie tot de verschillende activiteiten die in het kader van het herdenkingsjaar zijn georganiseerd in Stein en Obbicht, zal deze veldtocht een nieuw licht geven en een actieve beleving met zich mee brengen ten aanzien van de hier gelegen geschiedenis. Een veldtocht, welke interessant kan zijn voor leerkrachten en geschiedkundige verenigingen, maar ook voor inwoners in Belgisch- en Nederlands Limburg, om hen vanuit het landschap hun gezamenlijke geschiedenis te laten beleven. Met deze bundel in de hand een veldtocht ondernemen in het spoor van Willem van Oranje, langs verschillende plekken aan weerszijden van de Maas die een kleine of grote rol speelden in de protestantse geschiedenis in Belgisch en Nederlands Limburg. De plekken zijn elk apart ook toeristisch te bezoeken.

Initiatiefnemers in 2009 waren Arjan van der Star (destijds van het VPKB Genk en Grensschap Albertkanaal), en Wim Hoogstraten en Rene Koolwijk (van de protestantse gemeente Geleen-Beek-Urmond). In 2018 was de initiatiefnemer Jos Drubers (van Stichting Erfgoed Stein). Met instemming van Arjan van der Star is een groot deel van de teksten opnieuw gebruikt.

Historisch kader

We volgen Willem van Oranje tijdens zijn veldtocht in de Maasvallei. Om ons in zijn onderneming te kunnen inleven, is kennis van het landschap nodig. Zowel de verplaatsing als de voeding van zijn troepen werden bepaald door de bodem en ondergrond. Omgekeerd zijn ook historische ontwikkelingen bepalend geweest door het geografische milieu waarin ze zich afspeelden. Meteorologische invloeden en geologische en ecologische kenmerken verdienen aandacht bij het reconstrueren van de geschiedenis.

Zeker in de Maasvallei is die fysisch-geografische invloed op de geschiedenis erg groot. Daarnaast is ook een inzicht nodig in de politieke situatie in onze streken tijdens de 15de en 16de eeuw

Prehistorisch landschap

De Bandkeramiekers vestigden zich rond 5300BC in de Maasvallei (Late Steentijd) als landbouwer of veeteler op open plekken in het bos. Zij migreerden zuidwaarts naar de leembodems en waren de eerste sedentaire landbouwers van onze streken.

Na de Bandkeramiekers kwam de Michelsberg-cultuur (4200-3400BC). De akkerbouw kwam midden in het Neolithicum (5300-2000BC) vol in opgang. De Neolitische landbouwrevolutie zorgde voor een drastische ontbossing in de Maasvallei. Ook werd er veel gejaagd, onder andere op bruine beren (tussen 3500 en 1500BC leefden die roofdieren nog langs de Maas).

Tussen 2500 en 500BC (Subboreaal) zorgde een droger klimaat en een toename van de veeteelt voor de vorming van meer open velden en heidegebieden. Tussen 500BC en het jaar 0 (Subatlanticum) zorgde een natter en koeler klimaat voor de vorming van meer rivieren en heide. De mens ging intussen verder met zijn technologische innovaties en maakte metalen werktuigen. Op basis hiervan verdelen archeologen de geschiedenis onder in de Bronstijd (2000-800BC) en IJzertijd (800-12BC).

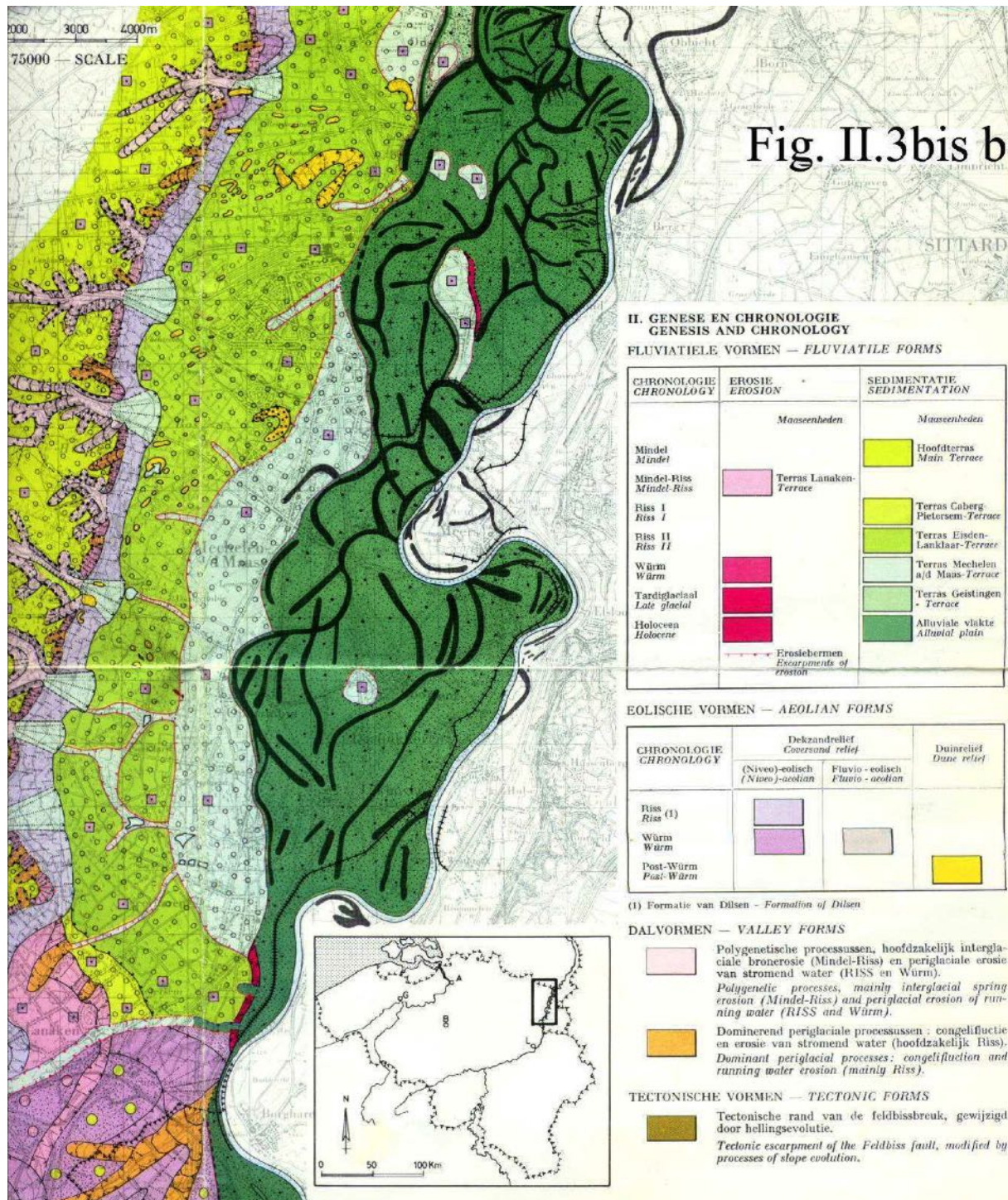
Historisch landschap

Rond 55BC werden onze streken door de Romeinen veroverd. Langs de Maasvallei zijn heirbanen en Romeinse villa's aangelegd. Tongeren en Maastricht waren belangrijke militaire nederzettingen. Op het Kempisch Plateau bestond de vegetatie toen vooral uit gemengde bossen en heidegebieden. In de alluviale vlakte bevonden zich akkers en weilanden.

De leemstreek beleefde een bloeiperiode van 150 tot 250AC onder de Gallo-Romeinen. De barre Kempen werden door hen eerder gemeden. Ze kaptten grote delen van de gemengde loofbossen langs de Maasvallei, zodat hier nog meer heidegebieden ontstonden.

De Romeinen werden opgevolgd door de Franken. Hun aanwezigheid en agrarische leefwijze hadden een grote impact op het landschap. Eerst zorgt een rustpauze ervoor dat het loofbos zich kan herstellen. Maar vanaf de 8ste eeuw (Vroege Middeleeuwen) gaat als gevolg van begrazing het bosbestand in onze streken achteruit. De Merovingers en Karolingers beginnen het bos steeds hoger op de helling van de Maasvallei te kappen. De beuk en de eik verdwenen, zodat een berkenbos met heidevlaktes overbleef. De Franken verhoogden de zomerdijken voor landbouwtoepassingen, om meer vruchtbare gronden te kunnen bewerken. Dit had als gevolg dat de mens nu meer hinder kon ondervinden van Maasoverstromingen.

Geologische kaart en reliëfkaart (inzet) van de zuidelijke Maasvallei.

De meeste hedendaagse Maasdorpen zijn gegroeid uit de Frankische nederzettingen tijdens de Vroege Middeleeuwen (450-1050AC). De Maas wordt dan ook langzaam in een keurslijf geduwd; er worden op meerdere plaatsen langs de Maas dijken aangelegd. De Maas lag toen op sommige plaatsen westelijker dan nu en de indijking had naast beveiliging ook tot doel om meer landbouwgronden te genereren. Desondanks liet de dynamische Maas zich niet bedwingen en vonden er geregeld overstromingen plaats.

In de Late Middeleeuwen (1050-1500AC) zijn de geografische condities geschapen van het landschap waarin Willem van Oranje geschiedenis zal schrijven.

De politieke situatie in de 15de en 16de eeuw

De Late Middeleeuwen zijn een periode van vernieuwing op vele vlakken. Het geografisch wereldbeeld wordt verbreed door ontdekkingsreizen, technologische uitvindingen en nieuwe wetenschappelijke ideeën. De kruistochten brengen de verloren klassieke wetenschappelijke kennis via de Arabische wereld terug naar Europa. Het strenge rooms-katholicisme verwijderd zich de voorbije decennia steeds verder van het volk en komt nu onder druk te staan. Mensen worden kritisch. Het humanisme maakt opgang en pleit voor studie ten behoeve van zelfontplooiing. Belangrijke voorvechter Desiderius Erasmus (1469-1536) hekelt in de Lof der Zotheid de vorst, de clerus en de geleerden. In 1517 spijkt Maarten Luther (1483-1546) zijn 95 stellingen aan de deur van de slotkerk in Wittenberg, uit protest tegen het rooms-katholieke aflatensysteem. Geleidelijk aan verspreidt zijn gedachtegoed zich door Europa. De Reformatie is gestart in Vlaanderen, op Antwerpse drukpersen. Luthers herontdekking van de rechtvaardiging van de mens tegenover God door het geloof alleen, maakte indruk.

In 1519 wordt de in Gent geboren Karel V keizer van de Roomse Duitse Natie, koning van Spanje en de overzeese gebieden (Centraal- en Zuid-Amerika), hertog van Brabant en Limburg. Nederlands Limburg was toen het Land van Overmaas (tussen Geleen in het noorden, Dalhem in het zuiden, de Maas in het westen en 's-Hertogenrade in het oosten). Obbicht behoorde bij Gelre, waar Karel V na de Vrede van Venlo (1543) hertog van was. De overige streken in huidig Nederlands- en Belgisch Limburg zijn eigendom van het keizerrijk onder Karel V, maar hebben eigen heren met soms een grote zelfstandigheid ten opzichte van de keizer. Dit geldt vooral voor het Land van Loon, dat vrijwel de gehele tegenwoordige provincie van Belgisch Limburg beslaat en dat destijds geregeerd wordt door de Luikse prins-bisschop. Het hertogdom Gulik-Kleef-Mark-Berg heeft een eigen hertog en Düsseldorf als regeringszetel. En de kleinere vrije heerlijkheden Stein, Leut en Rekem hebben hun eigen zelfstandige heren. In het Land van Loon genieten de steden zoals Hasselt, Maaseik en Stokkem, en heerlijkheden als Pietersheim, Hocht en Vogelzang grote zelfstandigheid ten opzichte van de prins-bisschop. Hetzelfde geldt voor de heerlijkheid Biecht (Obbicht) ten opzichte van hertog Karel van Gelre. Het is in al deze plaatsen dat het protestantisme belangrijk zal worden en waaruit de Reformatie zal worden gesteund.

Karel V wil de Reformatie onderdrukken om de eenheid te garanderen. Rond 1520 worden in de Maasvallei de eerste hagenpreken gehouden door reformatorische voorgangers. Deze ontwikkeling valt bij de toenmalige overheid en de gevestigde rooms-katholieke leiders niet in goede aarde. In 1523 sterven in Brussel de eerste mannen op de brandstapel omwille van hun geloof. En in Maastricht wordt al in 1525 het spreken of uitgeven van woorden der "Lutheriane secten" verboden. In 1529 worden de eerste "ketteren" zelfs vermoord.

In de loop der tijd komen op verschillende plaatsen in Europa gelovigen tot het inzicht dat met name de kinderdoop niet in overeenstemming is met hetgeen Jezus Christus heeft verkondigd. Zo ontstaat de Doperse beweging, die alleen de doop van volwassen gelovigen, bewust en uit eigen keuze, aanvaardt. De Doperse beweging krijgt vooral in de dorpen langs de Maas veel aanhangers. Maar er zijn ook tegenstanders. In Born (NL) worden in 1535 daarom 30 en in 1536 nog 6 Wederdopers ter dood gebracht. Dat gebeurt in hetzelfde jaar waarin Calvijn de eerste uitgaven van "De Institutie" publiceert.

In de Lage Landen stoelt de Reformatie op de uitwerking door de tweede grote hervormer, de Fransman Johannes Calvijn (1509-1564). Deze riep vooral op tot een leven tot Gods eer en benadrukte de directe persoonlijke verantwoordelijkheid van de mens tegenover God. Het calvinisme bereikt de Lage Landen pas na 1550, via Franse predikers in Doornik. Anders dan Luther, leert Calvijn in zijn werk "De Institutie" dat de onderdaan aan zijn vorst weliswaar gehoorzaamheid is verschuldigd, maar alleen zolang de vorst voldoet aan zijn opdracht zijn onderdanen te steunen in hun leven tot Gods eer.

Ook in latere jaren worden protestanten om hun geloof van het leven beroofd. De Contrareformatie lanceert een tegenoffensief door in het Concilie van Trente (1543) het rooms-katholicisme duidelijk af te bakenen. Het volk blijft echter verdraagzaam jegens de calvinisten. De Antwerpse reder/houthandelaar en calvinist Gillis Hoffman betaalt bijvoorbeeld de drukkosten van de wereldatlas van Abraham Ortelius. Vanaf 1555, als Karel V de Lage Landen overlaat aan zijn godsdienstfanatieke zoon Philips II, begint de vervolging grote proporties aan te nemen. In 1564 worden de resultaten van het Concilie van Trente gepubliceerd, waardoor het protestantisme extra zwaar onder druk komt te staan. Protestantse kerkdiensten moeten verdoken plaatsvinden, in schuilkelders, in schuren en op zolders.

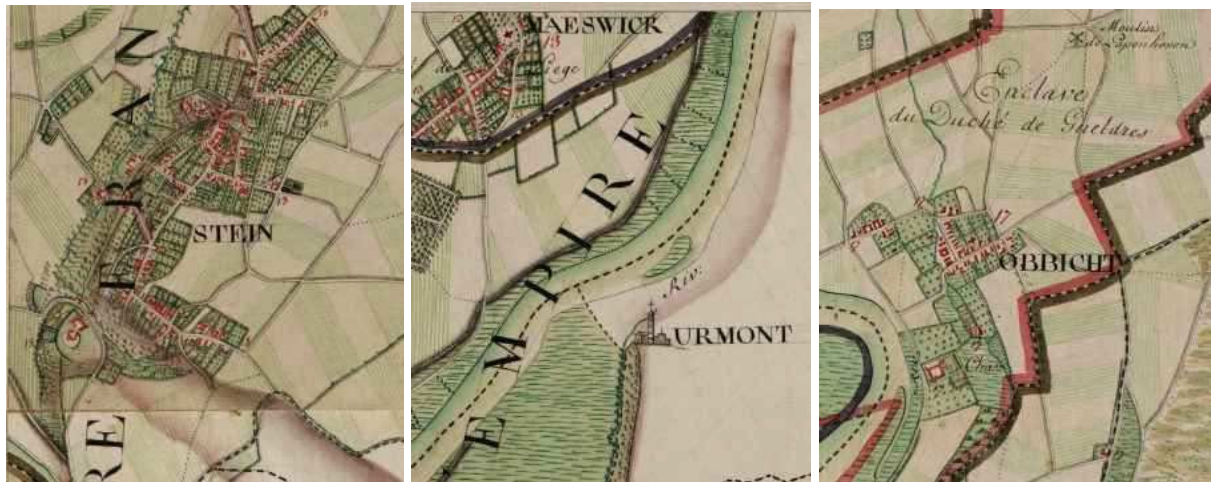
De repressie werkt averechts. De leer van Calvijn over de verhouding tussen onderdaan en vorst trekt velen aan – vooral handelaars en edelen – die de onderdrukking door burgerlijke en kerkelijke overheden beu zijn. In diverse steden wordt het calvinisme bepalend; in de Maasvallei o.a. in Maastricht, Maaseik en Stokkem. In de meeste zelfstandige heerlijkheden in de streek, waaronder Stein, Obbicht, Leut, Rekem en Pietersheim, omarmen de heren het Calvinisme, en ook in het nabijgelegen ambt Born van het hertogdom Gulik met het havenstadje Urmond staat het Calvinisme sterk. Een opstand is onvermijdelijk.

Nederlandse zijde van de Maas

De Maas wordt pas in 1839 de officiële grens tussen Belgisch- en Nederlands-Limburg. In de 16de en 17de eeuw was ze een grote rivier die door het Heilig Roomse Duitse Rijk en het Prinsbisdom Luik stroomde.

Door moderne instanties en overheden wordt ze zowel de Grensmaas als de Gemeenschappelijke Maas genoemd. Tijdens de veldtocht moeten we de Maas als grens respecteren, maar willen we ook tonen dat ze de beide Limburgen verbindt aangaande de geschiedenis van het protestantisme.

Fragmenten uit de kaart van Ferraris (1777): Stein, Urmond en Obbicht.

De periode in de aanloop naar de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648). Belgisch- en Nederlands Limburg behoorden dan tot het grote rijk van keizer Karel V. Die noemde onze streken als eerste de “Lage Landen”. Omdat zijn rijk zo groot was, viel het ten prooi aan verdeeldheid en waren de grenzen kwetsbaar. De burgers moesten belastingen betalen voor de dreigende oorlog met de Turken van het Ottomaanse rijk. Deze oorlog had geopolitieke redenen (handel) maar werd naar de bevolking verkocht als een oorlog om religieuze redenen (dezelfde tactiek werd later gebruikt door J. W. Bush Jr. om zijn oorlog met Irak te verantwoorden).

Keizer Karel V en Koning Philips II.

Willem van Oranje rooms-katholiek *Den koning van Hispanje heb ik altijd geëerd*

Willem van Oranje wordt geboren in het Slot Dillenburg in Duitsland op 24 april 1533, als oudste zoon van Willem de Rijke – van het geslacht Nassau – en Juliana van Stolberg. Hij is luthers opgevoed omdat zijn moeder een overtuigde protestante is. Op 11-jarige leeftijd erft hij het prinsdom Orange in Frankrijk van zijn neef René van Chalon-Nassau, die in 1544 kinderloos sterft in de strijd van Karel V tegen de Fransen. Karel V geeft de goedkeuring voor deze erfenis. Zo wordt Willem prins van Oranje, maar hij is ook graaf van Nassau, Katzenelnbogen, Vianden en Breda, drost van Brabant, stadhouder van Holland, Zeeland, West-Friesland, Utrecht en Gelre, enz. enz. Karel V verbindt aan deze erfenis wel aan een belangrijke voorwaarde: de overgang tot het rooms-katholieke geloof en opvoeding aan het hof in Brussel.

Op 22 augustus 1544 vertrekt Willem naar Breda en in maart 1545 naar Brussel. Aan het hof van keizer Karel V wordt de prins opgeleid in de krijgskunde en politiek ingewijd. Hij is Franstalig. Willem blijkt over diplomatieke gaven te beschikken. In mei 1545 mag hij al mee met Maria Theresia op haar inspectietocht door het land. Hij krijgt zijn bijnaam de Zwijger vanwege zijn gewoonte nooit het achterste van zijn tong te laten zien. Op 8 juli 1551 treedt de 18-jarige prins Willem in het huwelijk met Anna van Egmont-Buren. Door dit huwelijk vergroot Willem van Oranje zijn belangen; hij wordt de machtigste edelman in de Lage Landen. Die bestaan onder keizer Karel V uit 17 gewesten.

De jonge prins wordt een van de belangrijkste edelen aan het hof van Karel V. Hij krijgt militaire opdrachten tussen 1551 en 1559. Als de keizer op 25 oktober 1555 terugtreedt als koning van Spanje, keizer van Duitsland en heer der Lage Landen, leunt hij bij deze plechtigheid op de schouder van de 22 jaar jonge prins van Oranje. Hieruit spreekt een groot vertrouwen van Karel V in Willem van Oranje. Tegen zijn opvolgende zoon Philips II zei Karel over prins Willem: *Houd deze jongeman in ere, hij kan je waardevolste raadgever en steun zijn*. Het aftreden van Karel V heeft o.a. te maken met de Vrede van Augsburg, waarin gesteld werd dat elke rijksvorst vrij was in zijn keuze welke religie hij zijn onderdanen kon opleggen: "*cuius regio, eius religio*" (van wie het land is, is ook de godsdienst).

Het Rijk van Keizer Karel V wordt verdeeld over zijn jongere broer Ferdinand en zijn zoon Philips II. Spanje en de Lage Landen komen onder het bewind van Philips II. Hij was al sinds 1539 regent en verbleef sinds 1548 in de Lage Landen, in 1555 wordt hij er dus koning. Willem is van 1555 tot 1559 raadsman van Philips II en stadhouder in de Spaanse Nederlanden. Philips II is in Spanje opgevoed en blijft zich als Spanjaard gedragen jegens het volk in de Lage Landen. Hij benoemt de Italiaanse hertog Emanuel Philips van Savoye als landvoogd. Philips II gaat een stap verder dan zijn vader in het ondersteunen van het rooms-katholicisme. Het is voor hem een instrument om eenheid te brengen in zijn rijk, met één godsdienst. Ook wil hij de macht van de edelen meer naar zich toe trekken.

De koning tracht nadrukkelijk Willem van Oranje aan zich te binden. In 1556 wordt Willem ridder in de Orde van het Gulden Vlies. In de oorlog tegen Frankrijk krijgt hij van Philips II belangrijke diplomatieke opdrachten. Daardoor leert hij de groten van Europa kennen. Hij ontmoet de keizer van Duitsland, de koning van Frankrijk en is samen met de hertog van Alva een van de belangrijkste raadsheren van Philips II. Maar de oorlog met Frankrijk slorpt veel geld op, waardoor de Staten-Generaal verplicht worden om meer taksen in te voeren. De Staten-Generaal protesteert; met Willem van Oranje voorop.

In juni 1559 heeft Willem van Oranje in verband met de vrede tussen Hendrik II van Frankrijk en Philips II –het Verdrag van Cateau-Cambrésis– een ontmoeting met de Franse koning. Sommige geschiedkundigen betwijfelen de historiciteit van deze ontmoeting. In zijn Apologie uit 1580 stelt Willem dat de Franse koning hem tijdens een jachtpartij in Vincennes verteld zou hebben over het gezamenlijke plan van Hendrik II en Philips II om door middel van

inquisitie, tirannie en plakaten de protestantse ketterij in Frankrijk en Nederland uit te roeien. Willem van Oranje geeft in zijn Apologie aan dat naar aanleiding van dit gesprek zijn verzet tegen Philips II zou zijn ontstaan. Hierin lezen we over deze zaak het volgende:

“Ik wil gaarne toegeven dat ik toen een grote mate van medelijden voelde met zovele mensen van eer die aan de dood overgeleverd waren; tevens voelde ik mee met dit land, waarmee ik zozeer verbonden ben en waar men dacht een zekere vorm van inquisitie in te voeren die wreder zou zijn dan de Spaanse.”

In het najaar van 1559 vertrekt Philips II naar Spanje. Willem van Oranje doet hem uitgeleide naar Vlissingen. Beiden zouden elkaar daarna nooit meer zien.

Philips II benoemt op 7 augustus 1559 Margaretha van Parma tot landvoogdes voor de Nederlanden, wat zij zou blijven tot haar aftreden in 1567 met de komst van Alva. Margareta van Parma was de onwettige dochter van Karel V met een arbeidersvrouw uit Oudenaarde, Janneke van de Gheynst. Haar aanstelling valt bij de adel -waaronder de familie van Nassau- niet in goede aarde. Feitelijke machthebber is echter de vertrouweling van Philips II, grootkanselier Antoine Perrenot de Granvelle, adviseur van Margareta, die in 1561 aartsbisschop van Mechelen werd. Granvelle keert in 1564 naar Spanje terug.

Er komt ook een Geheime Raad waarin vertrouwelingen van Philips II zijn opgenomen. Hij voert plakaten in voor een strenge vervolging van de protestanten. In 1559 wordt in de Lage Landen ook de inquisitie opgericht. Op het punt van het rijksbestuur streeft hij naar een krachtig centraal gezag, ten koste van lokale privileges, waaronder bijvoorbeeld de eigen belastingpolitiek van de Staten-Generaal. Vooral de invoering van de Tiende Penning roept heel wat spanning en weerstand onder de burgers op tegen de Spaanse immigranten. De politiek inzake de religie en het landsbestuur geeft ook spanningen met de adel in de Nederlanden. Uit de Ridders van het Gulden Vlies groeit in 1562 de Liga der Groten, met leden van de hoge adel. Daaronder bevinden zich o.a. Philips van Montmorency, de graaf van Hoorne, Lamoraal, de graaf van Egmont en Hoogstraten, en natuurlijk Willem van Oranje. Op 11 maart 1563 sturen prins Willem, Hoorne en Egmont een scherpe en waarschuwende brief aan koning Philips II. Het resultaat werkt echter averechts. Het deed Philips II nog meer vastbijten in zijn intimidatiepolitiek.

De kasteelruïne van Stein

Juist omwille van de eenheidspolitiek van Karel V en Philips II, hebben veel vorsten en steden in de Maasvallei het protestantisme gesteund. Het calvinisme past bij hun politieke streven. Zij willen immers hun eigen vrijheden verkrijgen en behouden (stedelijke autonomie) en dit niet laten afhangen van Philips II.

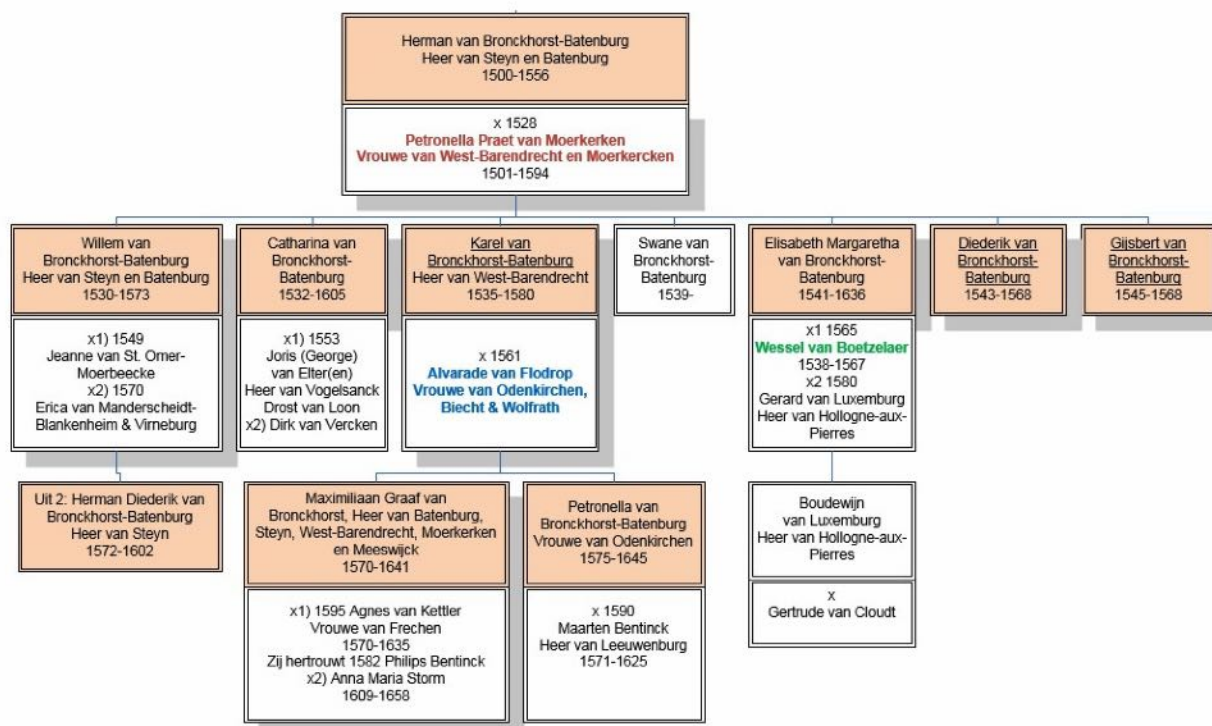
De kasteelruïne van Stein.

Het kasteel en buitengoed van Stein is in 1568 een zelfstandige Rijkheerlijkheid en valt direct onder de Rijksdag, zodat het gezag van de keizer hier beperkt is. Het is vlakbij de Maas gebouwd, die vóór 1621 stroomde tussen Stein en Meers. In grindgroeve Coumans bij Meers (Veldschuur) is een 1,15 m lang 16de-/17de-eeuws zwaard gevonden. Herman van Bronckhorst Batenburg heeft in 1465 de Heerlijkheid Stein gekocht van Jan van Nassau Dillenburg en Maria van Loon van Heinsberg, de overgrootouders van Willem van Oranje. Herman is in 1520 overleden en begraven in de grafkelder van de Martinuskerk in Stein.

De protestante tijd begint vooral vanaf de kleinzoon van Herman, ook Herman genoemd, getrouwd met Petronella van Praet van Moerkerken. Tijdens zijn leven is in de heerlijkheden Batenburg en Stein de reformatie niet ingevoerd. Ondanks de kritiek op het Spaanse gezag en de misstanden in de kerk zijn ze het oude geloof trouw gebleven. Ze belijden op basis van het Verdrag van Augsburg binnen de heerlijkheden vrijheid van godsdienst. Als Philips II in oktober 1565 strikte handhaving van de plakaten eist, verandert de opstelling van de familie. Ondanks de druk vanuit Brussel om de ketterij forser te bestrijden houdt men binnen de heerlijkheden stand om de kerk meer te zuiveren van de naar hun overtuiging geslopen misstanden.

Petronella van Praet was in 1566 ondanks haar 65-jarige leeftijd een overtuigd aanhanger van "het nieuwe geloof", net als haar kinderen en haar directe familieleden. Drie van haar vier zonen hadden zich aangesloten bij het Verbond van Edelen, evenals haar zwager Wessel van Boetzelaer en diens zonen.

Op Palmzondag 23 maart 1567 zijn Petronella van Praet en haar kinderen verenigd op kasteel Stein. Hier wordt het testament van Herman van Bronckhorst-Batenburg van 31 januari 1556 opengemaakt en voorgelezen. Batenburg en Stein zullen Willem toekomen, Westbarendrecht, Wijchen en de Hof van Batenburg in Nijmegen aan Karel. Diederik en Gijsbert krijgen elders bezittingen en de ongehuwde dochters ontvangen een lijfrente van Willem. Tevens is vastgelegd dat Stein in de mannelijke lijn blijft vererven of anders wordt nagelaten aan de nazaten van de jongste dochter Elisabeth. De zonen stemmen in met het testament en beloven op erewoord zich hieraan te zullen houden. Achteraf blijkt dat dit de laatste keer is dat de familie in voltalligheid bij elkaar is kunnen komen.

In het voorjaar van 1567 ronselen de broers Gijsbert en Diederik in de streken rondom Stein soldaten. In de Goede Week na de familievergadering vertrekken ze aan het hoofd van twee compagnieën naar Roermond. Nog in dezelfde maand onderhandelen ze in Nijmegen in de Hof van Batenburg met leden van de magistratuur over de voorwaarden waaronder de stad voor gewelddaden van de kant van de geuzen gespaard kan worden. Van de zijde van de Spanjaarden rukkt het leger van de Graaf van Megen op en zuivert de ene na de andere stad van de geuzen. Met enige trots bericht van Megen de magistratuur van Nijmegen dat hij al heel wat geuzen heeft gevangen genomen en opgehangen.

Het gedesorganiseerde legertje onder leiding van de gebroeders Bronckhorst-Batenburg trekt vanuit Nijmegen over de Veluwe naar Vianen, de stad van Hendrik van Brederode. Op de weg daarheen worden enkele kerken en kloosters gebrandschat, o.a. het klooster Westroyen bij Tiel. Als de broers in Vianen aankomen is Brederode met zijn leger al vertrokken naar Amsterdam. Men weigert hem de toegang tot de stad, zodat Brederode vervolgens uitwijkt naar Duitsland. Als de broers met hun geuzenlegertje in Amsterdam aankomen is Brederode reeds vertrokken. Ook hen lukt het niet om de stad binnen te komen. De geuzen zijn gelegerd bij de Haarlemmerpoort en veroorzaken grote schade aan het Karthuizer-klooster, waarbij ze de monniken zelf ook niet hebben ontzien. Ze vernielen de nog overige sieraden van de kerk en nemen verscheidene voorwerpen van waarde met zich mee.

De gevangenneming

Besloten wordt om naar Groningen te trekken en van daaruit uit te wijken naar Duitsland. Ze zoeken naar een mogelijkheid om de Zuiderzee over te steken. Ze trekken door Noord-Holland totdat ze in Waterland een schipper dwingen om hen over te zetten. Doordat er waarschijnlijk verraad in het spel is, loert aan de overzijde een andere aanvoerder van de landvoogdes, de graaf van Aremberg, op de geuzen. Hij stuurt vanuit Harlingen een gewapend schip onder aanvoering van overste Ernst Mulard de zee op om het schip met de rebellen op te vangen. De schipper daarvan zet zijn vaarttuig al bij voorbaat op een zandbank en als enkele gewapende lieden aan boord komen om hem te vragen wat hij vervoert, wijst hij zwijgend naar het ruim. Voordat de geuzen aan tegenweer konden denken worden ze overvallen en ontwapend. Het schip wordt overgebracht naar Harlingen, waar veel kerkgoederen worden uitgeladen. Van Aremberg laat galgen gereed maken om alle 160 geuzen als kerkrovers op te hangen. Leden van de Friese adel, die begaan zijn met het lot van de meest jeugdige geuzen, verzoeken de veldheer om genade voor hen. Die richt zich tot de landvoogdes en krijgt van haar de opdracht de gewone soldaten naar keuze op te hangen of naar de galeien te sturen, maar de edellieden en officieren onder hen naar de gevangenis van Vilvoorde te zenden.

*In het midden de broers Gijsbert en Diederik Bronckhorst-Batenburg.
Fragment uit de gravure Het Eedverbond der Edelen,
naar het gelijknamige schilderij van Edouard De Bièvre.*

Ruim een jaar hebben Gijsbert en Diederik van Bronckhorst-Batenburg in de gevangenis van Vilvoorde doorgebracht. Of ze daar gemarteld zijn staat niet vast. De stukken en sententies van de Raad van Beroerten wekken de indruk dat de broers vrij gemakkelijk bekend hebben, dat ze de wapens hebben opgenomen tegen de koning en kerken hebben geschonden. Ook dat ze moedig zijn uitgekomen voor hun protestante levensovertuiging en dat volgens hen het woord van Christus weer centraal gesteld dient te worden in de eredienst. Er blijkt ook geen bloed te kleven aan het zwaard dat de beide edellieden tegen de koning hebben opgenomen.

Gijsbert wordt verweten dat hij te gast was bij Floris van Pallandt, graaf van Culemborg, en zich heeft aangesloten bij het Verbond der Edelen. Tevens dat hij in Sint Truiden met andere rebellen bijeen was om de ketterse predikers in bescherming te nemen. Hij heeft soldaten geworven voor de heer van Brederode en daarmee ook Roermond bedreigd. Met zijn soldaten is hij naar Amsterdam getrokken, waar hij contact heeft opgenomen met de ketters en vervolgens gepoogd om, door bij de ene poort met trompetten vals alarm te geven, de andere poort binnen te dringen. Van roofmoord of plundering is geen sprake. Wel hebben de broers de nonnen van klooster Westroyen in Tiel vijftig gulden afgezet als brandschatting, d.w.z. als afkoopsom om van de plunderingen verschoond te blijven.

Copie

Don x le d^{ur} Daena marquis de Cora l'abbé commendeur
et Cap^{me} g^{ral} les charges, p^{re}ambles et confessions de Theodore
de Hattenbourg, / Avant a la possession du s^t de Thoulouse pour
s^{on}me a l'acte la detestable et abominable ligne et
regardon des confessions d'assister l'unz l'autre lunt roys
et lunt l'z rad que l'z aut coeu v^{er}gerent l'unz l'autre
sulp x l'Inquisiteur plarrant ou a l'arroy de l'unde ligne
et se l'homme munde x l'z du peditur, minist^{er} des
statues Hermann l'z la ville de Gand pour anon a
delure l'z adorat statue restitue prisonier au royle
de fcaudres Reguerant au p^{re}fect d'us^t royle d'ecord ne
peut v^{er}se d'ampresment a rad de la Religion yte a
s^t Crox lunt les autres roylez, p^{re}mi^{er} charge y l'ampres
du s^t de Braderode pour leur come royaume et d'igne

Het vonnis tegen de gebroeders Bronckhorst-Batenburg, zoals het werd opgetekend in de registers van de Raad van Beroerten

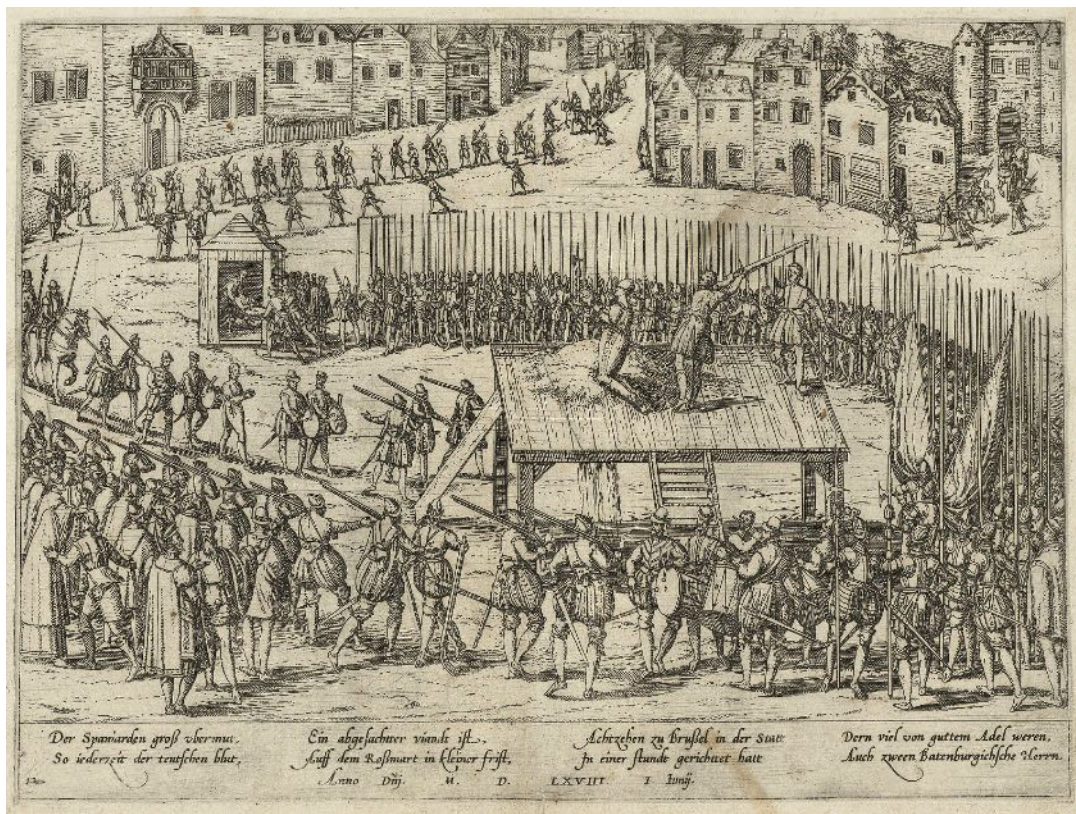
Diederik wordt dezelfde zaken verweten, maar heeft naar de mening van Alva's Bloedraad meer op zijn geweten. Hij heeft de oproerige en ketterse predikant Herman Modet naar Gent begeleid en is zelfs met hem naar de president van de Raad van Vlaanderen gegaan om te verlangen dat een gevangen ketter wordt vrijgelaten en geen mensen meer omwille van het geloof in de gevangenis worden gesmeten. Diederik zou ook in Den Bosch, vermomd in een habijt zijn aangetroffen.

Er hoeft niet aan getwijfeld te worden dat Petronella van Praet en haar familieleden alle wegen gezocht hebben om de broers vrij te krijgen. Het moet er lang naar hebben uitgezien dat dit mogelijk zou zijn: in die tijd is het normaal dat gevangen edellieden tegen een losprijs worden vrijgelaten. Willem van Bronckhorst Batenburg heeft zich ook persoonlijk tot de koning gericht en geprobeerd om via de keizer en de Duitse vorsten zijn broers vrij te krijgen. Niet alleen de beide broers en enkele tientallen edellieden zijn vastgezet, ook zijn in het voorjaar 1568 de graven van Egmond en van Horne gevangen gezet. Ook met betrekking tot de vrijlating van deze beide ridders van het Gulden Vlies is een enorme druk uitgeoefend op Philips II en Alva. Ze zijn gewaarschuwd dat de terechtstelling van deze edellieden een golf van afschuw zal opwekken en als eeuwige smet op het Spaanse gezag zal blijven rusten. Maar de gewapende geuzen slaan bij Heiligerlee een enorme bres in de Spaanse reputatie, waarbij ook graaf van AreMBERG is gesneuveld. Zowel Philips II als Alva zijn ervan overtuigd, dat een bloedig voorbeeld bij alle ontevreden onderdanen de lust zou ontnemen de wapens tegen de koning op te nemen.

De onthoofding

Op de morgen van 1 juni 1568 worden achttien edellieden op de Paardenmarkt (het Zavelplein) te Brussel onthoofd: Diederik en Gijsbert, de hoogsten in rang, voorop. Tevergeefs hebben priesters in voorafgaande dagen geprobeerd hen met de oude kerk te verzoenen: de meerderheid van de achttien edelen schijnen tevoren gebiecht te hebben zodat hun onthoofde lichamen in gewijde grond worden begraven. De beide broers hebben hun overtuiging niet prijsgegeven. Daarom wordt hun lichaam met dat van andere ketters aan palen opgehangen en de hoofden van de vermoorde broers op staken gestoken. Als een eerbetoon aan hun hoge afkomst zijn hun stoffelijke overschotten na vier uur weggenomen en in een graf zonder nadere aanduiding begraven. Dat van anderen is blijven hangen. Vier dagen later zijn de graven van Egmond en van Horne terechtgesteld.

Petronella van Praet overleeft al haar vier zonen. De oudste zoon Willem, heer van Batenburg en Stein en vriend van Willem van Oranje, is in 1573 zwaar gewond geraakt bij het beleg van Haarlem en is enkele dagen daarna overleden. De vierde zoon, Karel, heer van Biecht en Westbarendrecht, speelde in 1568 een rol bij de overtocht van Willem van Oranje over de Maas en wordt in 1580 in Keulen door de Spanjaarden doodgeschoten. Dochter Catharina, die met Joris van Elter, heer van Vogelsanck, getrouwd is voert in haar heerlijkheid het calvinisme in

De zoon van Karel, Maximiliaan van Bronckhorst Batenburg, de enig erfgenaam van de Heerlijkheid Stein, trouwt met de weduwe Agnes van Kettler. Door het huwelijk werd hij heer van Frechen en daarmee ook eigenaar van een belangrijke productieplaats van steengoed. Stichting Erfgoed Stein heeft potscherven in bezit met waarop het alliantiewapen van Maximiliaan en Agnes van Kettler. En ook een kruik met daarop het wapen van Willem van Oranje. Hun dochter Anna Maria Sidonia van Bronckhorst-Batenburg trouwt in 1624 met Florens de Merode van Westerlo en krijgt de heerlijkheid Stein als huwelijksgoed. Ze heeft er feitelijk geen recht op omdat testamentair bepaald was, dat Stein in de mannelijke lijn moet blijven vererven.

Zicht vanuit de kasteelruïne van Stein.

De protestantse gemeente van Stein sluit zich rond 1568 eerst aan bij die van Urmond (de Gulikse Hervormde Kerk) en na de officiële oprichting van de Hervormde gemeente in Beek in 1651 bij die gemeente (de Nederlandse Hervormde Kerk). Sinds 1989 valt Stein weer onder Urmond. De protestantse gemeente is altijd blijven bestaan, ondanks fervente pogingen van de markies Maximiliaan van Merode-Westerlo, rond 1660 heer van Pietersheim en Stein, om Stein te herroomsen.

In de 15de tot 17de eeuw is deze regio onderhevig aan tal van overstromingen. De Maas kan zich door het grind in de ondergrond niet diep insnijden. Maar ze kan zich wel goed lateraal verplaatsen (gemiddeld 3-5m per jaar). Dat de Maas tussen Meers en Stein stroomde – dus ten oosten van Meers in plaats van ten westen ervan nu – is gebaseerd op archeologisch onderzoek van het Weerterhof en van het kasteel van Elsloo, in combinatie met geologisch onderzoek in de omgeving. Oudere lopen van de Maas zijn op de begeleidende geologische kaart (zie hogerop) aangeduid.

Vóór 1410 liep de Maas vanaf Maastricht dicht langs het kasteel van Neerharen en dat van Rekem. Ze boog dan westwaarts af om via Opgrimbie de huidige loop van de Kikbeek te volgen. Na 1410 schoof de Maas geleidelijk oostwaarts. In 1459 is de bocht bij Kotem gevormd en de kerk van Elsloo weggevaagd. Tussen 1613 en 1649 schoof ze nog wat verder oostwaarts. Daarbij werd Meers een eiland en is het kasteel van Elsloo (eerste vermelding in 1329) ook overstroomd.

De protestantse kerk van Urmond

De protestantse kerk te Urmond ligt op een unieke locatie. Ten tijde van Willem van Oranje bestaat de kerkgemeente te Urmond al, maar de kerk kan pas een eeuw later in gebruik worden genomen. Meer bepaald; in 1685, na de Gulikse Godsdienstvrede van 1672/1683. De plaatsnaam Urmond komt in 16de-eeuwse oorkonden voor als Overmunthe. Munthe is de naam voor een versterkte heuvel. De stadswallen zijn op enkele plaatsen nog in het reliëf te herkennen. Op de heuvel zelf staat de protestantse kerk. De kerk werd door het Gulikse godsdienstvredesverdrag uitdrukkelijk toegestaan, maar ze moest verder van de weg af liggen, verborgen. Ze werd op de heuvel gebouwd en ironisch genoeg is de kerk daardoor juist zeer goed zichtbaar geworden.

De protestantse kerk van Urmond.

De kerkgemeente van Urmond heeft kunnen bestaan dankzij het handelsverkeer. Urmond was destijds de enige Maashaven van het hertogdom Gulik en de Maastol bracht veel geld op. Hier heeft ook het begin van de handelsweg gelegen (de "Maesbaene") via de stad Gulik naar Keulen en Remagen aan de Rijn. Veel reders en kooplieden waren dus protestants.

In 1568 omvatte de kerkgemeente van Urmond tevens Stein, Leut, Obbicht, Born en Grevenbicht en verbond zij dus ook de diverse protestantse heren in deze plaatsen.

In de Franse tijd is de haven verzand en viel de Maasbaan in onbruik. Op het Weens Congres in 1815 werd het hertogdom verdeeld en kwam Urmond bij Nederland. De kerkgemeente maakte tot de Franse tijd deel uit van de Gulikse Hervormde Kerk en daarna van de Nederlandse Hervormde Kerk. De gemeente heeft tot op de dag van vandaag echter haar Gulikse tradities bewaard.

De kasteelruïne van Born

De eerste vermelding van dit kasteel dateert uit 1154. Het werd achtereenvolgens bewoond door de geslachten Van Born, Van Valkenburg en Van Salm, tot het in 1400 werd gekocht door de hertog van Gulik.

Begin 16de eeuw woonde hier de ambtman (drost) van het Ambt Born binnen het hertogdom Gulik: graaf Willem II van Rennenberg-Aldenborn. Hij was Hervormingsgezind, zodat de kerkhervorming in de eerste jaren na 1517 vaste voet kon krijgen in o.a. Urmond, Sittard, Susteren, Obbicht en Grevenbicht. In de nabijgelegen plaatsen Visserweert en Illikhoven (juist over de grens met Gelre) ontstond zelfs een georganiseerde (Doperse) gemeente, los van de toen nog niet-gescheurde Katholieke Kerk.

De kasteelruïne van Born

Na de door hertog Johan III georganiseerde Gulikse Kerkvisitatie van 1533, waarvan het verslag bewaard is gebleven en ons een interessante blik toont in de toenmalige verspreiding van hervormde denkbeelden, werd Willem van Rennenberg wegens zijn gezindheid ontslagen. Het was toen de tijd van de doperse opstand in Munster (Westfalen), die veel hoge heren aan het schrikken maakte.

Zijn opvolger zette de vervolging van de “ketters” in en velen vluchtten uit het Gulikerland naar het dichtbij gelegen Grevenbicht, waar de hervormingsgezinde Willem van Vlodrop pandheer was. De vervolging leidde onder meer tot het terechtstellen van de 36 “martelaren van Born”, waar we straks in Buchten nog even bij zullenilstaan.

Enkele jaren later, in 1539, leek het erop dat het tij zou keren, doordat de hervormingsgezinde Willem V zijn vader als hertog van Gulik opvolgde en ook Gelre erfde. Deze moest echter in de Gelderse Successieoorlog zijn meerdere erkennen in keizer Karel V. Hij verloor Gelre en werd gedwongen te beloven dat hij de rooms-katholieke leer in zijn land zou handhaven. Hoewel de hertog dat vrij laks deed, speelde het kasteel van Born daarna geen rol meer in de protestantse kerkgeschiedenis.

Onder ambtman Alexander van Drimborn werd het kasteel gedeeltelijk gesloopt om de stenen te kunnen gebruiken voor de verdere versterking van de stad Sittard. In de tijd van de Maasveldtocht van Willem van Oranje was hier dus geen sterk kasteel.

Na het uitsterven van het geslacht Van Drimborn in 1621 keerde het kasteel terug in het bezit van de Gulikse hertog, die de ruïne in 1662 verkocht aan Jan Arnold de Leerodt. Deze bouwde op dezelfde plaats een nieuw kasteel, dat uiteindelijk in 1930 afbrandde, hetgeen leidde tot de huidige ruïne. Recentelijk heeft de burgerlijke gemeente Sittard-Geleen, de tegenwoordige eigenaar, de ruïne geconsolideerd. Hier was tot voor kort het stadsarchief van de fusiegemeente Sittard-Geleen-Born gehuisvest.

Het “Wederdopersmonument” te Buchten

In 1534-1535 zijn er in Born niet minder dan 36 “martelaren” terechtgesteld en begraven op de Leuenberg, een Romeinse grafheuvel. Deze plek werd vroeger gebruikt als galgenheuvel. Diep in de tumulus vond men 3 skeletten die geïnterpreteerd werden als Romeins. Daarboven lagen 36 skeletten van personen die behoorden bij de eerste protestanten in het Maasland.

Gemakshalve worden zij aangeduid als “Wederdopers” omdat in die tijd ook de troebelen in het Westfaalse Munster plaatsvonden, maar het is de vraag of zij dat ook echt waren. Voor de komst van het calvinisme was nl. het sacramentarisme in de streek bepalend. Deze richting was sterk beïnvloed door de oproep van Thomas à Kempis (uit de stad Kempen in het Rijnland) tot een eenvoudig leven voor Gods aangezicht. Zij wezen de Roomse transsubstantiatieleer af en eisten de uitreiking van het Heilig Avondmaal onder beide gedaanten (brood en wijn). De toenmalige autoriteiten hadden weinig oog voor het onderscheid tussen de verschillende groepen vroege protestanten en schoren allen over één kam.

De skeletten kwamen in oktober 1976 tevoorschijn bij het afgraven van de tumulus voor de uitbreiding van het industrieterrein Sluisweg. Al snel werd besloten de skeletten te herbegraven op het kerkhof van de Rooms-katholieke kerk te Buchten. Toen het monumentje bijna gereed was, wees nadere studie uit dat het ging om de uit de oude gerechtsstukken bekende “martelaren van Born”.

De herbegraving vond plaats op 26 februari 1977.

Het monument in Buchten

De kerk van Buchten

Het monument omvat een houten kruis met een metalen plastiek dat “Geloof, hoop en liefde; weg, waarheid en leven” tot uitdrukking wil brengen. De vijfpuntige ster is een iconografische vergissing: bedoeld was de zespuntige joodse ster. Onder het monument ligt een koker begraven met alle informatie over de opgravingen en de personen zelf. Het monument werd ter ere van de autotocht “In het spoor van Willem van Oranje” van 11 oktober 2009 nog eens opgepoetst door de personen die het monument in 1977 hebben opgericht.

De oversteek

Geleidelijk aan begint Willem van Oranje te protesteren tegen de politiek van Philips II. In het begin gebeurt dit nog redelijk onschuldig, maar het leidt tot een belangrijke gebeurtenis in de geschiedenis van het protestantisme. Willem van Oranje organiseerde een eerste veldtocht in 1568. Hij is bij Obbicht-Stokkem de Maas overgestoken in de nacht van 5 oktober. Hij overschreed daarmee de grens tussen de hertogdommen Gelder en Loon, beiden onderdeel van het Duitse Rijk. Daarmee nam hij ook het eerste initiatief in de Tachtigjarige Oorlog.

Fragment uit de kaart van Ferraris (1777): Stokkem en Obbicht.

Willem van Oranje protestants *Vrijheid van geloof en godsdienst*

Na het overlijden van Anna van Buren-Egmont in 1558 trouwt Willem van Oranje met Anna van Saksen op 24 augustus 1561. Hij is in deze tijd weliswaar nog steeds rooms-katholiek, maar Anna was een dochter van de lutherse keurvorst van Saksen, Maurits van Saksen. En via zijn broer Lodewijk van Nassau onderhield hij nauwe contacten met Duitse protestanten en Franse hugenoten. In 1561 stelt de Franse calvinist Guido de Brès een protestantse geloofsbelijdenis op.

De Geheime Raad van Philips II – waar Willem van Oranje ook in zetelt – krijgt steeds meer invloed op de leiding van de Lage Landen. De Raad van State wordt als regeringscollege amper serieus genomen. Willem van Oranje protesteert door van juni 1563 tot augustus 1564 uit de vergaderingen van de Geheime Raad weg te blijven. Het calvinistisch verzet onder de bevolking – mede als gevolg van de armoede – leidt ertoe dat Granvelle op 13 maart 1564 het land verlaat. In het najaar van 1564 wendt de Raad van State zich opnieuw tot Philips II over de gevolgen van zijn politiek. In de besluitvorming over de brief aan de koning spreekt prins Willem van Oranje op 31 december 1564 uit:

“Ik kan niet goedkeuren dat vorsten over het geweten van hun onderdanen willen heersen en hun de vrijheid van geloof en godsdienst ontnemen.”

Op 18 januari 1565 brengt Egmont de wens van de Raad van State over aan Philips II. Philips wijst het verzoek van de Raad van State radicaal af. De plakaten worden zelfs verscherpt, mede naar aanleiding van het Concilie van Trente. Belastingmaatregelen moesten zo nodig met geweld worden ingevoerd. De centralisatie van de besluitvorming wordt doorgedrukt. Het conflict tussen Philips II en prins Willem is nu een feit.

Op 25 december 1565 wordt in het neutrale Sint Truiden (naar aanleiding van een preek van Franciscus Junius uit Genève) het Verbond der Edelen opgericht, onder leiding van Lodewijk van Nassau en Hendrik van Brederode. Onder de leden vinden we bijna alle heren van de zelfstandige heerlijkheden in de streek, uit de adellijke geslachten Bronckhorst-Batenburg (Obbicht, Stein, Vogelzang), Haren, Huyn (Geleen), Merode (Westerlo, Pietersheim, Hocht; tevens drost van Stokkem), Vlodrop (Leut, Rekem), enz.. Op 5 april 1566, verdedigt Willem van Oranje namens het Verbond der Edelen in een brief aan Margaretha van Parma godsdienstige tolerantie. Haar raadgever Berlaymont typeert de edelen als “gueux” (bedelaars). Hieruit ontstaat later de naam “Geuzen”. De landvoogdes stemt echter in met een matiging van de plakaten. Bannelingen en vluchtelingen keren terug en in 1566 worden in de Lage Landen talloze hagenpreken gehouden, met soms duizenden toehoorders. Rijke calvinistische kooplieden betalen mensen om naar de hagenpreken te komen. Meer en meer bewapenen de toehoorders zich ook.

Op 13 juli 1566 bezoekt Willem van Oranje het onrustige Antwerpen. Hij weet er de rust te herstellen, mede door een zekere vorm van godsdienstvrijheid toe te staan. Hij heeft hier zijn eerste ontmoetingen met calvinisten. Na een preek van de leperse mutsenmaker Sebastiaan Matte op 10 augustus 1566 begint in Steenvoorde (West-Vlaanderen) de Beeldenstorm. Willem van Oranje had deze ontlading verwacht en hoopte erop dat Philips II nu aan de wensen van het volk zou toegeven. De Beeldenstorm verspreidt zich snel naar Antwerpen (20 augustus 1566) en zo verder naar Brabant, Holland en Zeeland. In 2 weken worden 400 kerken vernield. Het leidt tot de afschaffing van de inquisitie op 25 augustus 1566 en het ontstaan van de eerste protestantse kerkgemeenten.

Philips II stuurt don Fernando Alvarez de Toledo y Pimentel, hertog van Alva, om het verzet te onderdrukken. In een poging de gemoederen te bedaren doet landvoogdes Margareta van Parma op 5 december 1566 aan de steden nog een oproep om de verspreiding van het calvinisme zoveel mogelijk af te remmen. Willem van Oranje volgt haar in eerste instantie. Maar reeds op 3 oktober had hij een vergadering met Egmont, Hoorne en Lodewijk van Nassau. Hij stelde daar voor om niet langer de weg van het protest te kiezen, maar via een gewapend verzet het bestuur van de Lage Landen over te nemen. Egmont en Hoorne volgen hem niet.

Op 13 maart 1567 vindt bij Antwerpen de Slag bij Oosterweel plaats. Philips van Lannoy, Heer van Beauvoir (kapitein van de lijfwacht van Margaretha van Parma) verslaat in deze slag buiten de stadsmuren een leger van de Geuzen onder leiding van Jan van Marnix, Heer van Toulouse. De overlevende gevangengenomen Geuzen worden niet als krijgsgevangenen maar als ketterse rebellen beschouwd en ter dood gebracht op het rad of aan de galg. Willem van Oranje was toen burggraaf van Antwerpen, maar verbiedt de Antwerpenaren om vanuit de stad deze Geuzen te hulp te komen.

Op 20 augustus 1567 doet de hertog van Alva zijn intrede in Brussel vergezeld van 2500 Spaanse soldaten en 8000 huurlingen (waaronder zich veel protestanten bevinden). Het bericht van zijn komst deed de opstand van de edelen al afnemen. Willem wacht de komst van de nieuwe landvoogd niet af en vlucht voor de zekerheid al op 15 april 1567 met zijn gezin vanuit Breda naar Duitsland. Alleen zijn 13-jarige zoon Philips Willem blijft achter in Leuven, waar hij studeerde. Willem zou hem nooit meer terug zien. Duizenden mensen vluchten in dat jaar uit Antwerpen.

Fernando de Alvarez de Toledo gaat snel te werk. Op 5 september 1567 wordt de Raad van Beroerten –de Bloedraad– ingesteld om de beeldenstormers te straffen. Egmont en Hoorne worden op 9 september gevangengezet. Ondanks het feit dat Willem van Oranje de Antwerpse Geuzen helemaal niet had geholpen, besluit de Raad van Beroerten op 16 december om ook prins Willem van Oranje zelf te vervolgen; hij wordt vogelvrij verklaard. Op 30 december verlaat Margareta van Parma vrijwillig de Lage Landen, ze is het oneens met de harde aanpak van de hertog van Alva.

De dagvaarding van Willem “*als chief, auteur, promoteur, fauteur*” van de rebellie, wordt op 19 januari 1568 openbaar gemaakt. Al zijn bezittingen in de Nederlanden worden verbeurd verklaard en zijn zoon Philips Willem wordt op 14 februari 1568 in Leuven aangehouden en naar Spanje afgevoerd om daar een rooms-katholieke opleiding te krijgen. Willem van Oranje stuurt brieven om de aanklacht te weerleggen. Met hulp van de Franse protestant Hubert Languet en de Antwerpse stadspensionaris Jakob van Wesenbeke stelt hij een “*La justification du prince d'Oranges*” op om de rebellie te verantwoorden en de beschuldiging en veroordeling door de Raad van Beroerten te weerleggen. Op het titelblad van dit document staat een Bijbeltekst: “*De goddeloze beloert de rechtvaardige, en zoekt hem te doden. Maar de Here laat hem niet in diens handen vallen en houdt hem niet voor onrechtvaardig, ook al wordt hij geoordeeld*” (Psalm 37:32-33).

De prins begint vanuit de Dillenburg in Duitsland met het aanwerven van troepen en neemt de wapens op tegen de hertog van Alva. Om het leger te kunnen betalen, worden zelfs persoonlijke bezittingen verkocht. De Brabantse edelman Jeroom 't Serclaes wordt in februari 1568 zelfs naar koningin Elizabeth van Engeland gestuurd: de Nederlandse gereformeerde gemeente in Engeland had er geld ingezameld. Nauwelijks 1% van het nodige geld kwam uit de Lage Landen zelf. Willem van Oranje lanceert zijn eerste invasie. Hiermee start de Tachtigjarige Oorlog, in 16de-eeuwse kronieken veelal de Opstand genoemd.

Willem van Oranje omstreeks 1554 (links, door Anthonie Mor) en op latere leeftijd (rechts).

In maart 1568 ontstonden acties in het Maasdal, dat door Alva werd beschouwd als mogelijk een van de belangrijkste opmarsroutes van Willem van Oranje. Rond Stein in Zuid-Limburg hadden zich gewapende opstandelingen georganiseerd. Het eerste leger van Oranje-gezinden bestond uit 3000 soldaten en stond onder leiding van Bernard van Merode. In veel boeken wordt de leiding foutief toegeschreven aan Lamoraal, de graaf van Egmont en Hoogstraten, maar deze was reeds door Alva gevangen genomen. Dit leger wordt in april 1568 bij Daelhem door de Spanjaarden verslagen. Een tweede leger bestaande uit Hugenoten onder leiding van Coqueville wordt bij de Frans-Vlaamse grens verslagen. Het derde, noordelijke leger trekt onder leiding van Lodewijk van Nassau naar Groningen en Friesland en heeft meer geluk. Op 23 mei 1568 levert zij slag tegen de Spaansgezinden onder leiding Jan van Ligne, hertog van Aremberg, in de Slag bij Heiligerlee. Het is een

overwinning voor de opstandelingen, maar hier sneuvelde wel Willems broer Adolf. Alva weet het effect van de protestantse overwinning te neutraliseren door de onthoofding op 5 juni 1568 van Egmont en Hoorne op de markt in Brussel.

De troepenwerving gaat in de zomer van 1568 verder. Anna van Buren-Egmont had inmiddels Willem van Oranje verlaten voor de Antwerpse jurist en schepen Jan Rubens (vader van Pieter-Paul). De prins vertrekt met 22.000 soldaten vanuit Troisdorf (bij Keulen). Hij wil via de Maas naar Brussel trekken. Alva is op de hoogte van zijn komst. Op 28 augustus komt Alva persoonlijk Maastricht inspecteren want hij begrijpt dat Maastricht de stad is die Willem nodig zou hebben om zijn veldtocht te kunnen voortzetten. Alva bezet daarom de Maasbrug in Maastricht.

Veldslagen in de tijd van Willem en Alva omvatten een aantal tactische zetten die als regels te boek waren gesteld. Alva is numeriek in de minderheid en besluit zijn troepen te concentreren bij de belangrijkste stad, zijnde Maastricht. In andere versterkte steden laat hij voedsel- en materiaalvoorraden aanleggen. Alva gaf dan het bevel om alle graanvelden te oogsten in de Maas- en Demervallei om te beletten dat Willem van dit voedsel zou kunnen genieten. Zo was Willem gedwongen om een tegenzet te doen: aanvallen of een andere tactiek toepassen. Willem voerde een afleidingsmanoeuvre uit met de bedoeling Alva uit de stad te lokken en een veldslag aan te gaan in open veld. Willem bevindt zich in het kasteel van Wittem, van zijn vriend Floris van Pallandt, graaf van Culemborg. Alva plaatste zijn leger op de Maasbrug in Maastricht en verblijft zelf in de hoeve Zonneberg op de Sint Pietersberg.

Het kasteel van Wittem.

Eind september is Willem van Oranje de Limburgse grens overschreden. Hij stelt zijn hoofdkwartier op aan het kasteel van Wittem. In korte tijd maakte zijn leger zich meester van drie belangrijke militaire steunpunten in het midden en oosten van Zuid-Limburg: het kasteel van Valkenburg, het landsfort van Heerlen en de burcht van 's-Hertogenrade. Met het bezetten van de belangrijkste uitkijkposten in Ubachsberg, Klimmen, de Gulperberg en delen van de landgraaf ten noorden van Heerlen om de aanvoer vanuit het Gulikse veilig te stellen, paalde de prins het gebied af, waar het leger de volgende dagen zou verblijven. Oranje beheerste daarmee tevens twee belangrijke oost-westverbindingen door Zuid-Limburg: de wegen van Aken en 's-Hertogenrade naar Maastricht. Van Valkenburg en Gulpen tot Maastricht lag het gevechtscentrum.

De militaire en logistieke positie van Oranje was weinig benijdenswaardig. Alva was erin geslaagd fouragering aan het geuzenleger vrijwel onmogelijk te maken door de voorraden binnen de steden te brengen. Vaak had de bevolking uit angst hun bezittingen in de plaatselijke kerken opgeslagen en enkele dorpen waren vrijwel volledig verlaten als gevolg van het bericht dat het geuzenleger in aantocht was. Het leger van Oranje moest van de roof leven. Enkele excessen zijn bekend,

Er was niet alleen onenigheid in eigen geledingen, maar er was ook geen geld en proviand. Als het niet tot een veldslag zou komen, kon hij niet lang in Zuid-Limburg blijven. Er moest een overgang over de Maas worden geforceerd.

Hij moest een omweg maken en besluit bij Obbicht de Maas over te steken. In de namiddag van 5 oktober 1568 laat de prins van Oranje het kamp bij Wittem opbreken. Enkel de tenten die vanuit Maastricht zichtbaar waren (16 km verderop) liet hij staan, samen met een handvol soldaten om de vuren in het kamp te onderhouden.

Door weersomstandigheden begunstigd en nauwelijks gehinderd door versperringen bereikt het leger na een snelle mars van 5 uren de Maas bij Obbicht. Hier slaagt Oranje er in op drie doorwaadbare plaatsen tegenover Stokkem het grootste deel van zijn leger over de Maas te brengen. In de nacht van 5 op 6 oktober 1568 steken zijn 14.000-18.000 voetknechten en 7.000 ruiters de Maas over.

Het Oranjemonument te Obbicht

Ongeveer op de plaats waar Willem van Oranje de Maas overstak is op 1 juli 1999 door kroonprins Willem-Alexander een monument ingehuldigd ter ere van deze overtocht. Het kunstwerk "Vrijheidspoort" bestaat enerzijds uit een symbool voor de poorten van de vrijheid, om aan te geven dat Willem hier de Maas kon oversteken en zo kon strijden voor godsdienstvrijheid, en anderzijds uit een gestileerde ganzenvleugel die herinnert aan de uitspraak van Alva die Willems leger beschreef als "*een vlucht wilde ganzen*".

WILheLMUs prlnCeps CaroLo toparCha IUvante sUos traDUXI
(Prins Willem heeft met de hulp van de plaatselijke heer Karel de zijnen overgeleid;
het tijdvers geeft 1999, het jaar van het bezoek van kroonprins Willem-Alexander)

NeerLanDskroonprlns glnG In Des VoorVaDers Voetspoor
(het tijdvers geeft 1568, het jaar van de overtocht van Willem van Oranje)

Fysisch-geografische reconstructie van de oversteek

De locatie van de oversteek?

De Maasbocht tussen Obbicht en Stokkem anno 2009.

Die oversteek bij “de ondiepte van Obbicht” was een huzarenstuk waarbij we een aantal vragen kunnen onderzoeken. Tegelijkertijd moeten we stilstaan bij het landschap dat we tegenwoordig vanaf het monument in Obbicht kunnen bekijken. Dit landschap zag er in 1568 namelijk heel anders uit. In het kader van de Maaswerken is in 2007 de zomerdijk immers 600-800m westwaarts verschoven om de zomergeul te verbreden. Maar de Maas zelf heeft haar bedding sinds 1568 ook meermaals verplaatst.

Een eerste afbakening van de oversteekplaats kan via indirecte wijze gebeuren. In Obbicht verbleef Willem van Oranje namelijk in het kasteel van Obbicht. Dat kasteel stond al op de ruïnes van een middeleeuwse vesting. Het huidige kasteel werd na een brand in 1954 gerestaureerd door de familie Szymkowiak. Eén van de vroegere kasteelheren, Karel van Bronckhorst Batenburg (getrouwd met Alverta van Vlodrop), wijst de troepen van Willem van Oranje een doorwaadbare plaats aan in de Maas. Zijn kasteel zorgt voor de nodige rugdekking tijdens de oversteek. Vanaf dit kasteel bij de Maas, zou de locatie van de oversteek kunnen geweest zijn in een straal van 1,5-2,5km; de reikwijdte van een kanon destijds.

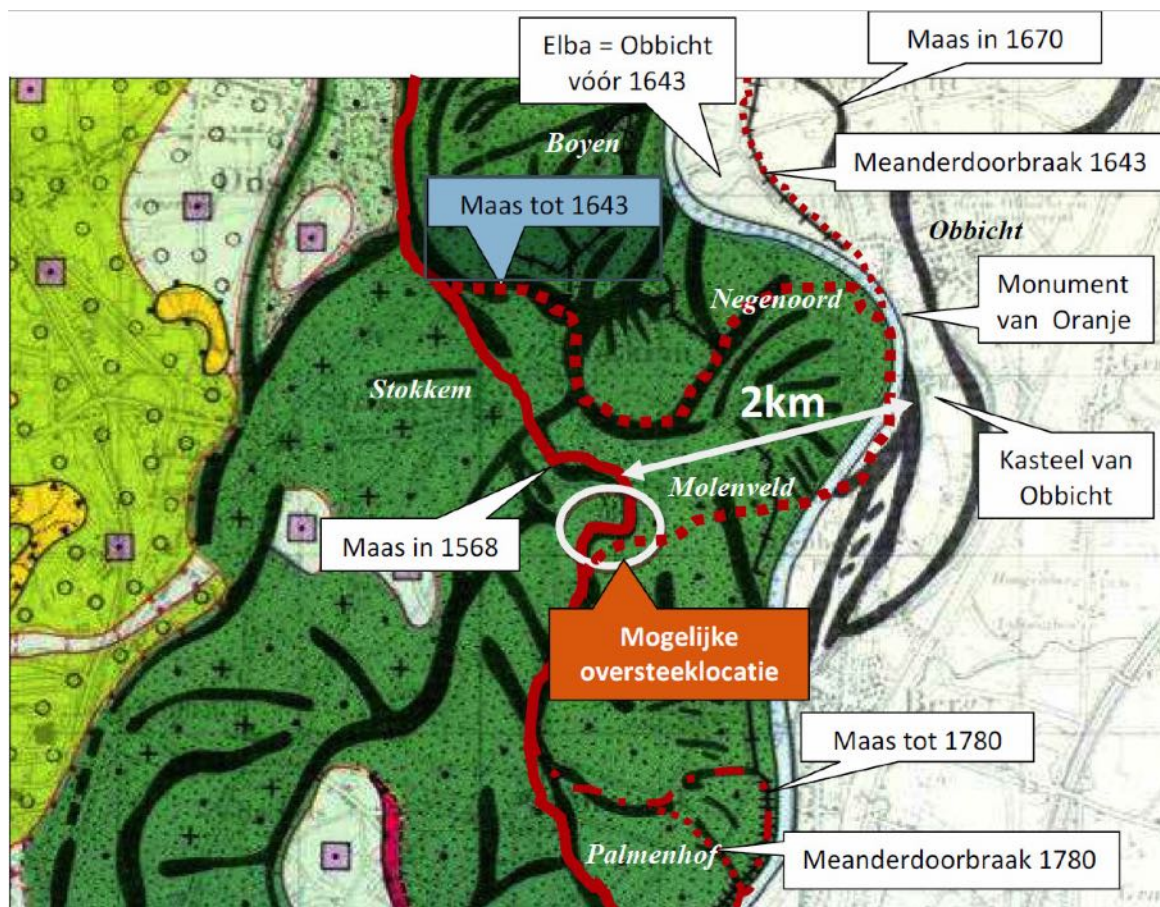

Het tegenwoordige kasteel van Obbicht.

Stokkem was kort tevoren veroverd door de Luikenaren. We kunnen ons dus afvragen waarom Willem van Oranje de Maas niet zuidelijker overstak, bij de bocht van Kotem-Elsloo. Daar kon hij eveneens hulp krijgen vanuit het kasteel van Stein, van Willem van Bronckhorst-Batenburg. Mogelijk speelt de dynamiek van de Maas hier een rol, in combinatie met de militaire veiligheid (zichtbaarheid vanuit Maastricht). Maar ook de bocht bij Stokkem-Obbicht was onderhevig aan overstromingen en laterale verplaatsingen van de Maasbedding. In 1643 zorgde een grote Maasoverstroming voor de doorbraak van een meander waar Dilsen en Stokkem tegen lagen. Hierdoor spoelde de Maas het oorspronkelijke dorp Obbicht weg. De kerk, het kerkhof en huizen werden naar “Overbroeck” overgebracht, het huidige Obbicht. Het oorspronkelijke dorp kwam tot in de 19de eeuw op een eiland te liggen (Elba).

Door de meanderdoorbraak in 1643 kwam Stokkem plots 2km verder ten westen van de Maas te liggen. De oude meanderbocht bleef nog tot in 1816 wel een bevaarbare geul waarlangs Dilsen en Stokkem bereikbaar bleven vanaf de Maas. Deze “Oude Maas” werd tijdens de overstromingen in 1816 helemaal van de Maas afgesloten door ijsschotsen. 1816 staat bekend als “het jaar zonder zomer”, een gevolg van het verhoogde stofgehalte in de atmosfeer na de mega-eruptie van de Krakatau in 1815.

Historische Maasbeddingen rond 1600 en mogelijke locatie van de oversteek in 1568.

Voor de afbakening van de oversteekplaats, moeten we de bedding van de Maas in 1568 reconstrueren. De historische hydrografie van de Maas is aangeduid op de onderstaande geologische kaart van het studiegebied. In 1568 stroomde de Maas langs Leut (net ten zuiden van de kaart), Stokkem en Dilsen. Na 1568 vormde zich een scherpe meander die pas dan ook langs het kasteel van Obbicht stroomde. De Maas schoof tussen 1568 en 1643 (75 jaar) oostwaarts. Aan een archeologisch bepaald gemiddelde van 3-5m per jaar, betekent dat een laterale verschuiving van 225-375 meter, en tussen 1568 en 2008 is dat 1320 tot 2200 meter. Een meer zuidwestelijke locatie van de oversteek tussen Stokkem-

Obbicht en Leut-Urmond is dus plausibel, zodat het Oranjemonument eigenlijk niet op de rechtmatige plaats staat van de oversteek (tenzij je in overweging neemt dat die “locatie” op de dynamische Maas doorheen de tijd mee is verschoven). De locatie van de oversteek bevindt zich nu op Belgisch grondgebied.

Het gedrag van de Maas tijdens de oversteek?

Ondanks de menselijke inspanningen om de Maas te temmen, bleef deze rivier grotendeels een natuurlijke regenrivier. De oversteek vond plaats in de nacht van 5 op 6 oktober. In oktober staat de Maas meestal laag maar blijkbaar was het waterniveau in 1568 extreem laag. Dat de operatie 's nachts gebeurde, vloeit voort uit de tactische manoeuvre maar doet veronderstellen dat ook het debiet kalm was. De maan was helder.

De Kroniek van het klooster Maria-Wijngaard te Weert (1442-1587) meldt:

“Item in deesen tijt was het aertbevingh. Den lesten september, sijn wonderlijke teecken en gesien in de loght, en oock in october, van groot licht in den Noorden, dat sijn straelen uijtschoot als gloeiende spissen en verspreide hun als voncken, die vielen neder op d'aerde, dat vreeselijck was om aen te sien. In de son is een handt gesien met een bloedigh zweert.

In 't les van september 1568, doen den prins van Oraniën over de Maese trok tot Duc d'Albe, doen was het waeter soo kleijn als het in menigh jaer geweest was; sij reeden eenen geheelen dach en naght door de Maese en sloeghen hun leger bij Duc d'Albe sijn leger, soo dat sij van verre in elkanders leger konde sien. Sij hadden dickwijls schermutselingen daer van wedersijde veel volck bleef. Dese attacquen waeren in october.”

Destijds werd de Juliaanse kalender gebruikt, “t les van september” is nu in onze Gregoriaanse kalender verschoven naar begin oktober. De beschreven aardbeving had in 1568 haar epicentrum in Weert. De vonken die naar de aarde vielen, waren meteoren verbonden aan de Draconiden, een komeetregen die jaarlijks begin oktober voorkomt. Het licht in het noorden was ofwel de bijhorende komeet Giacobini-Zinner, ofwel het Noorderlicht dat ontstaat wanneer na een zonnestorm zonnedeeltjes botsen met onze atmosfeer. Aan de noord- en zuidpool is de magnetosfeer van de aarde te zwak om deze deeltjes tegen te houden. De botsing van de deeltjes met moleculen in onze atmosfeer zorgt voor een spectaculair lichtspel.

De extreem lage waterstand in 1568 had te maken met de klimatologische omstandigheden. Na de warme Vroege Middeleeuwen volgde in de Late Middeleeuwen de zogenaamde Kleine IJstijd (ongeveer 1400 tot 1800). De periode van Willem van Oranje was zelfs een dieptepunt in de Kleine IJstijd. De oorzaak was het langdurige gebrek aan zonnevlekken (gekend als het Maunder Minimum). Daardoor werd het klimaat op aarde kouder en vloeide minder water in de rivieren. De lentes waren gekenmerkt door overstromingen (smeltwater). En dat leidde dan weer tot de vele laterale verplaatsingen van de Maas, wat tegenwoordig de bepaling van de exacte locatie van de oversteek tussen Obbicht en Stokkem bemoeilijkt.

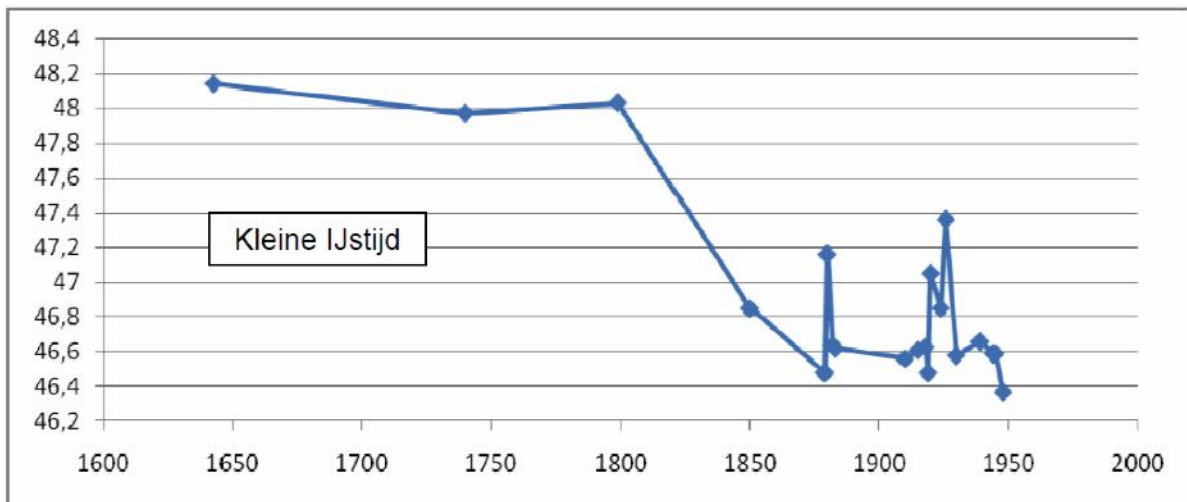
Klimatologische fenomenen tijdens het bewind van Philips II

- 1555 aanhoudende zomerregens
- 1555, 1556 en 1557 barre winters zorgen voor een snelle stijging van de houtprijzen en de prijzen van voedingsmiddelen (boter, tarwe, rogge, ...)
- 1564 vriesdagen van 17 december 1564 tot 5 januari 1565, de Schelde was bevroren
- 1568 vriesdagen duurden 2 maanden, de Maas stond extreem laag
- zware sneeuwval in februari 1569 in de lente gevolgd door zware schade voor landbouw

- 31 oktober tot 2 november 1570 noordwesterstorm en zware regenval, Allerheiligenvloed
- Januari-februari 1571 zware sneeuwval en vriestemperaturen, overstromingen na dooi
- Maart-april 1571 temperaturen boven normaal, uitstekend fruitjaar
- 1572 warme zomer, koude winter, problemen voor landbouw, Schelde dichtgevroren
- 8 tot 11 januari 1573 aanhoudende stortregens, instorting van huizen
- 1581, 1586, 1590, 1595 en 1600 extreem koude winters met veel sneeuwval
- 1576-1675 extreme hoogwaters aan de Maas (smeltwater), koelste zomers sinds 11de eeuw
- 1580 zware neerslag in januari, droogte in augustus-oktober, aanhoudende neerslag vanaf 17 december met prijsstijgingen tot gevolg
- 1608-1621 extreem koude winters met veel sneeuw (overeenkomend met het Twaalfjarig Bestand)

Vele van deze fenomenen droegen bij tot de haat van de bevolking jegens de Spanjaarden.

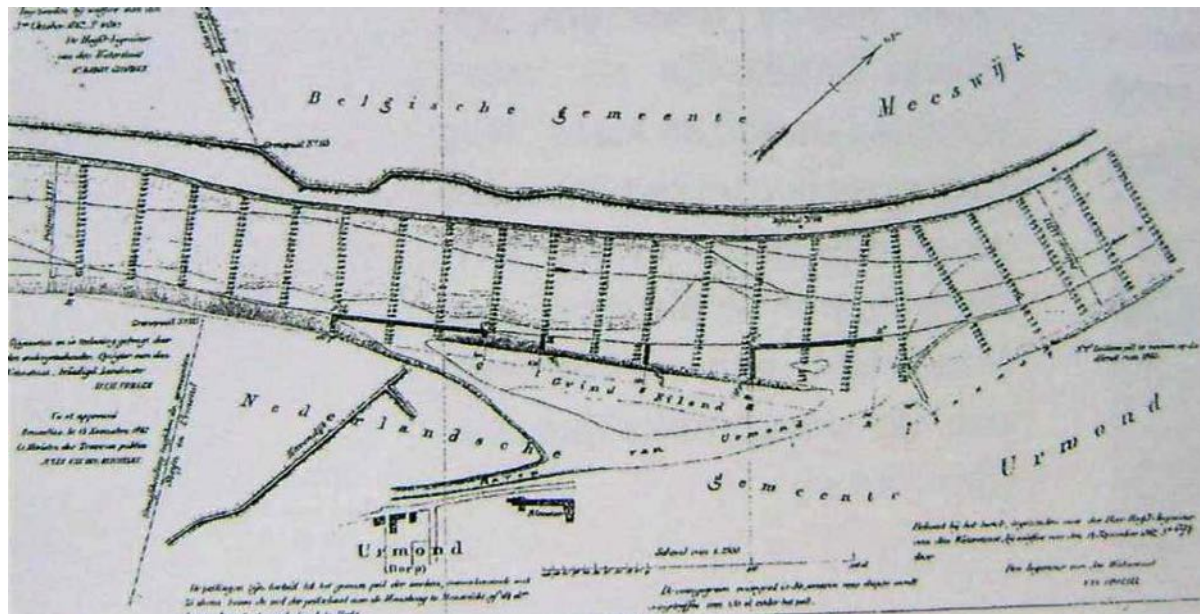
Hoewel de Maas tijdens de Kleine IJstijd het grootste deel van het jaar laag stond, was dit waterniveau toch nog hoger dan het huidige. Gegevens over het Maaspeil tijdens piekdebieten (overstromingen) nabij Stokkem zijn grafisch weergegeven. Het is duidelijk dat het Maaspeil in 1568 gemiddeld ongeveer 1m hoger lag dan nu. Voor Willem van Oranje en zijn 14.000 infanteristen was de extreem lage Maas een geluk.

In 1820-1826 wordt de Zuid-Willemsvaart aangelegd op de 40m-hoogtelijn ten westen van de Maas. Deze verbinding tussen het handeldrijvende noorden (Antwerpen) en het geïndustrialiseerde zuiden (Luik) kwam de ontwikkeling van Maastricht ten goede (1823-1826).

In de tweede helft van de 19de eeuw werd ook gewerkt aan de “normalisatie” van de Maas, wat in wezen neerkwam op het rechte trekken van de Maas ten behoeve van de scheepvaart. Naast de aanleg van de Zuid-Willemsvaart en de normalisatie van de Maas, zorgden sinds 1900 de ontginning van het beddinggrind, sinds 1930 de aanleg van het Albertkanaal en sinds ongeveer 2000 het Grensmaasproject voor een opvallende wijziging in de Maashydrografie.

"Ontwerp tot verbetering van het vaarwater op het grensscheidend gedeelte der rivier de Maas in de gemeente Urmond, hertogdom Limburg, tegenover het Grind Eiland, voor gemeenschappelijke rekening der Nederlandsche en Belgische regeringen" in 1862.

De manier waarop de oversteek aangepakt werd?

Tegenwoordig steken we een rivier over via een brug of een veerpont. Of we rijden er onderdoor via een tunnel. Vroeger stak men een rivier over via een doorwaadbare plaats, of via een houten brug, of met een boot(je). Vóór 1600 was er een klein veerpont tussen Grevenbicht (De Boyen) en Dilsen/Stokkem. Maar daar had een groot leger als dat van Willem van Oranje natuurlijk weinig aan.

Het doorwaden van een rivier vergt inzicht in de rivierdynamiek. In een meander is de buitenbocht altijd het diepste en gekenmerkt door een hoger debiet. Hier wordt de oever geërodeerd. Aan de binnenbocht wordt geërodeerd materiaal afgezet en bevinden zich soms grindbanken. Hoe breder de Maas, hoe trager ze stroomt. Hoe dieper het water, hoe hoger de stroomsnelheid aan het wateroppervlak. Bij het lage debiet in oktober 1568 (in de orde van 5 m³/s) was de stroomsnelheid in de orde van 5 cm/s. Water dat dan tot je knieën komt of hoger, is in staat om je onderuit te halen.

Survivalhandboeken geven tips over het groepsgewijs oversteken van een rivier, gebruik makend van lange stokken of touwen om elkaar aan vast te houden. Duizenden zwaar bepakte soldaten (7000-8000 ruiters en 14.000-18.000 man voetvolk) en een hoop logistiek materiaal over een rivier transporteren, is een erg grote operatie en vergt een uitvergroete versie van deze techniek. Willem van Oranje liet "enkele honderden" ruiters in een dichte rij in de Maasbedding plaatsnemen. Zij stonden stroomopwaarts van de overstekende infanteristen, om de waterstroom te breken. De paarden stonden daarbij minstens tot aan de buik in het water. Zo werden de manschappen en het militair materiaal (o.a. kanonnen) over de Maas gebracht.

Schoolplaat: De Prins trekt over de Maas, 1568. Getekend door J.H. Isings

De locatie zou aan de volgende voorwaarden voldaan moeten hebben: een zo breed mogelijke Maas en voldoende grindbanken of ondiepten. Mogelijk trokken ze schuin over de Maas, van een binnenbocht op de rechteroever naar een binnenbocht op de linkeroever. De soldaten moesten in het midden van de Maas onvermijdelijk door een iets dieper deel waden, om dan de ondiepere bedding aan de overkant te bereiken en de oever – destijds 3 tot 4 meter hoog – op te klimmen. De Maas vertoonde een scherpe meanderbocht bij het Molenveld, dat ideaal lijkt voor een dergelijke oversteek. We rijden langs de oude (droge) Maasgeul waar de straat Molenveld overgaat in Stadsgraaf, vlak voor de oude stadskom van Stokkem. Deze locatie is omcirkeld op de geologische kaart met de historische lopen van de Maas (zie hogerop).

Wat deed Alva?

Het manoeuvre van Willem van Oranje bleef niet onopgemerkt en werd door verkenneren aan Alva gemeld.

Het Oranjeleger was vermoeid en “slecht betaald en slecht gevoed”. Alva wist die problemen te vergroten door het aanwezige graan in de wijde omgeving zelf te oogsten. Hij liet zelfs overal de “*molenijzers*” uit de molens weghalen zodat het Oranjeleger zeker geen brood kon malen. Als gevolg van de oversteek en de slechte toestand van zijn leger, liet Willem van Oranje zijn soldaten een dag lang uitrusten, met hoge waarschijnlijkheid bij het kasteel van Leut. Bijkomende reden voor deze rustpauze kan zijn dat tussen Leut en Rekem geen enkel belangrijk dorp meer lag waar kon overnacht worden of mondvoorraad ingeslagen. De omstandigheden waren dus niet erg gunstig, ondanks dat de oversteek op zich een goede tactische zet was. Maar daarna moest Willem van Oranje, geconfronteerd met Alva op de Dousberg voor Maastricht, westwaarts afwijken. Oostwaarts bevond zich immers te Maas, zuidwaarts lag Alva en enkel in westelijke richting was de vruchtbare leemgrond te volgen. Alva liet daarom zijn versterking in de burcht van Pietersheim verhuizen naar de Dousberg aan de westelijke rand van Maastricht. In alle geval wilde hij een veldslag in het open landschap ten noorden van Maastricht vermijden.

De Belgische zijde van de Maas

Alea iacta est. De Maas is overgestoken en de veldtocht naar Maastricht wordt aangevat. Ten minste... na twee dagen rust. Later zal blijken dat dit vanuit tactisch oogpunt een erg foute zet was van Willem van Oranje. Zijn tocht naar Maastricht wordt mogelijk gemaakt doordat hij op bondgenoten kon rekenen die langs de Maas woonden. Hij volgde de Romeinse heirbaan langs Stokkem via Meeswijk, Leut en Rekem naar Maastricht. Deze baan bestaat nog ("Heerstraat" of "Heirbaan" van Eisden tot Neerharen, maar wij volgen de rijksweg N78 (Maaseik-Tongeren).

Fragmenten uit de kaart van Ferraris (1777): Leut, Rekem en Pietersheim.

Stokkem

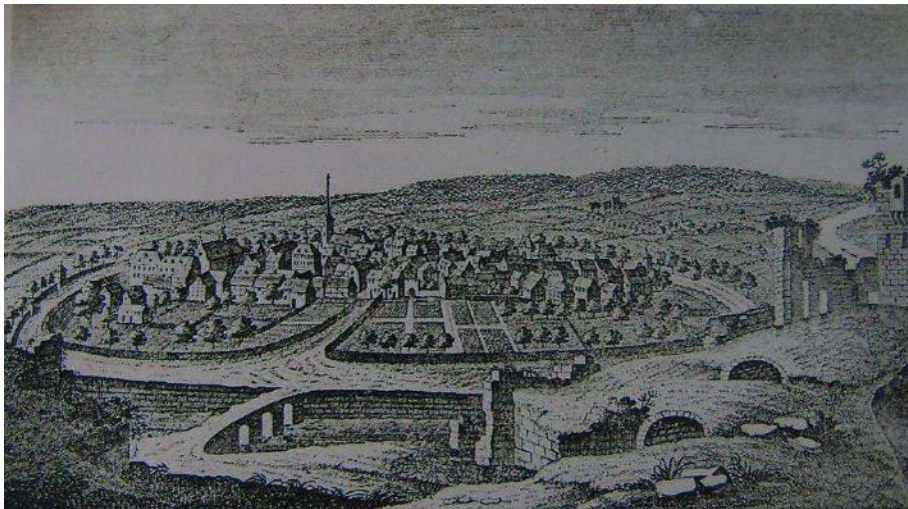
In de 9de eeuw werden langs de Maas een aantal burchten gebouwd als verdediging tegen de Noormannen. Op een kunstmatige heuvel is toen de eerste burcht van Stokkem gebouwd. Stockheim is voor het eerst vermeld in 1181 en verkreeg in 1244 stadsrechten van Graaf Arnold IV van Loon.

Stokkem zal op pijnlijke wijze kennis maken met de reformatie. In 1548-1549 werden protestantse vorsten uit Duitse steden verjaagd; het was aanpassen of vluchten. In Stokkem zou nog iets erger gaan gebeuren. In de 16de eeuw was de graventitel van Loon in handen van de prins-bisschop van Luik. Meestal waren de prins-bisschoppen veel prins en weinig bisschop. Bij de keuze van een nieuwe prins-bisschop was de invloed van de Keizer doorgaans groot en die van de Paus klein. De prins-bisschoppen van Luik stonden dan ook te boek als betrouwbare steunpilaren van de Keizer. Voor de protestanten maakte het trouwens weinig uit: zij waren zowel bij de Keizer als bij de Paus gehaat. Wel konden zij profiteren van de grote zelfstandigheid die de steden binnen het graafschap Loon genoten.

Stokkem en Maaseik worden in de literatuur in de eerste 50 jaar van de reformatie meestal samen genoemd als centra van "nieuwgezinden". De prins-bisschop van Luik schreef vele edicten naar de lokale bestuurders, waarin zij gelast werden de predikers te arresteren, de begeleidende vreemdelingen uit te wijzen en de afvallige katholieken te ontwijken. Het lukte echter niet de nieuwlichterij uit te bannen. In 1560 ging zelfs de pastoor over naar de Hervorming en in het "wonderjaar" 1566 schaarde de bevolking zich massaal achter de nieuwe orde. De predikers kregen een bewapend geleide, de poorten van Maaseik werden dag en nacht bewaakt als teken van rebellie tegen de prins-bisschop. In die tijd stonden de

leiders van de opstand in contact met de prins van Oranje. Ondanks harde veroordelingen door het hof der schepenen in Luik, volhardde Maaseik in haar verzet. De prins-bisschop riep de militaire macht van de Staten van het Prinsdom Luik in om Maaseik en Stokkem te onderwerpen. Nadat op 13 maart 1567 Hasselt gewapenderhand onderworpen was, vermaande de prins-bisschop andermaal de bewoners van Maaseik en Stokkem zich af te keren van de nieuwluchterij. Dit verzoek werd afgewezen en op 27 april werden zowel Maaseik als Stokkem door de troepen van de prins-bisschop “met de sterke hand” onderworpen. Ook na 1567 bleven tal van mensen in Maaseik en Stokkem sympathie hebben voor het protestantisme. Zo was er een Johan Schouff uit Stokkem die in 1569 door Alva's Bloedraad werd veroordeeld. In 1571 werden de protestantse gemeenten Hasselt, Maaseik (met Stokkem) en Maastricht opgenomen in het eerste protestantse kerkverband in de streek, de Keulse classis. Nog in 1596 verkozen 36 handwerkergezinnen uit Maaseik ballingschap boven ontrouw aan hun protestantse overtuiging.

Het vestingstadje Stokkem, met rechts de burcht, in 1740.

Toch was Willem van Oranje in 1568 niet welkom in het kasteel van Stokkem. De kasteelheer, de graaf van Schwarzemberg weigert logies aan te bieden. Hij was de drost van Stokkem, de vertegenwoordiger van de graaf van Loon (de Luikse prins-bisschop) in de regio Stokkem-Maaseik. Na de bezetting door de Luikenaars volgde hij de protestantse drost Bernard de Merode op en koos hij voor de prins-bisschop. Er gaan wel enkele inwoners met het leger mee (Pontzen Kuylen en Johan Schouff). Ook door Rotem trekt het leger verder zonder te stoppen. Verder zuidwaarts in Leut en Rekem zal de ontvangst wel hartelijk zijn.

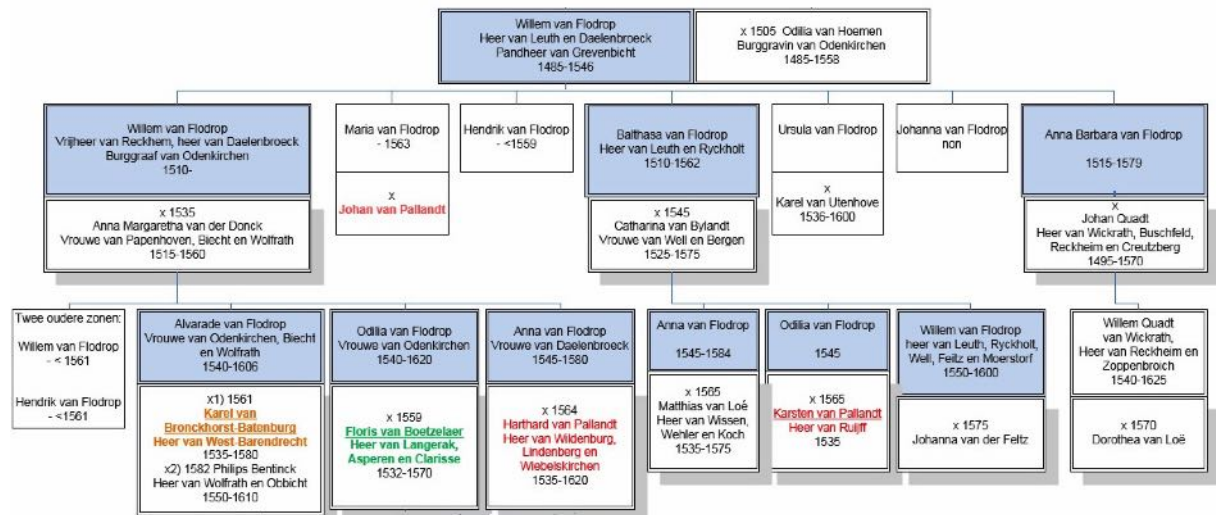
In 1568 hadden stad en omgeving zwaar te lijden, eerst van de troepen van Willem van Oranje en later van die van Alva. In 1605 legde een brand Stokkem bijna volledig in de as. De meeste oude huizen dateren daardoor van de 17de eeuw of later.

In de Steenkuilstraat staat ook het perron. Een perron werd geschonken aan de steden in het Graafschap Loon die stadsrechten genoten. De zuil draagt een pijnappel en een kruis, die de wereldlijke en geestelijke macht voorstellen van de prins-bisschop. Het woord perron of “de perroen” is afkomstig van het Franse “pierre” (steen) en verwijst naar een bordes dat via enkele stenen trappen toegankelijk is. Aan het perron werden decreten voorgelezen, wetten afgekondigd en rechtszaken behandeld. Het huidige perron in de Steenkuilstraat in Stokkem is een replica uit 1985.

Aan het oostelijke uiteinde van de Steenkuilstraat staat het kasteel van Stokkem. In 1568 was dit een sterke burcht die veel belegeringen heeft weerstaan. Het was één van de sterkste steunpilaren in het graafschap Loon en later het prinsbisdom Luik, tot ze in 1702 werd vernield toen de Hollanders de stad aanvielen. In 1878 kocht Ferdinand Caïmo de ruïne en bouwde er het huidige kasteel Carolinaberg.

Het kasteel van Leut

In de 11de eeuw is het Maasdorp Leut bezit van de Luikse rooms-katholieke abdij St. Laurens. De Maas stroomde tegen Leut, zelf gelegen op een dekzandterp te midden van de alluviale leem. Rond 1300 wordt Meeswijk aan dit bezit toegevoegd. Meeswijk behoorde tot dan toe tot het Maastrichtse kapittel van St. Servaas. In de overdrachtsakte noemt men het “*Maeswick*”.

Fragment stamboom familie van Vlodrop (Flodrop), met familieconnecties

In de 16de eeuw wordt Leut een zelfstandige Rijksheerlijkheid, eigendom van de heren van Vlodrop. Zij bouwen het kasteel van Leut. Balthasar van Vlodrop koopt in 1553 ook Eidsen van de abdis van Thorn Margaretha van Brederode. Na Balthasar komt Willem van Vlodrop in het kasteel wonen. Willem van Vlodrop steunt openlijk Willem van Oranje in diens verzet tegen de Spaanse overheersing. Hij zag daar voordelen in: onafhankelijkheid van koning en kerk, dus geen bedreiging meer van de vrije rechten. De Rijksheerlijkheid werd later een klein satellietstaattie van de Staatse Nederlanden, met als officiële godsdienst het calvinisme, maar de Rooms-katholieke meerderheid werd niet onderdrukt. De eerste vermelding van een eigen predikant dateert uit 1633.

Het kasteel van Leut heeft een belangrijke rol gespeeld in de historie van de protestantse gemeente te Urmond, waartoe het grondgebied krachtens het “Recept van Leut” altijd heeft behoord. Dat recept hield in dat Leut bijdroeg in de kosten van predikant en kerk in Urmond, in ruil voor invloed (Leut had een vaste ouderling en diaken in de kerkenraad van Urmond). In normale tijden hield de kerkgemeente haar kerkdiensten in Urmond en voeren de Leutenaars met het voetveer over de Maas, maar in tijden van vervolging in het Gulikse Urmond waren het de Urmondenaars die ’s zondags met het pontje de Maas overvoeren om in de kapel van het kasteel van Leut de kerkdienst te vieren. Rond 1960 is het voetveer opgeheven omwille van de verminderde onderlinge betrokkenheid tussen Leut en Urmond. In 2010 heeft de gemeente Stein toegezegd de nog bestaande oude veerstoep aan de Urmondse oever te “redden” bij de uitvoering van de Maaswerken.

In 1581 steunde de heer van Leut Willem van Oranje in zijn strijd tegen de Spaanse veldheer en landvoogd Alexander Farnese. Na de overwinningen van de Spaanse landvoogd Alexander de Farnese werden de bezittingen van Willem van Vlodrop verbeurd verklaard. Terecht protesteert hij hiertegen want Leut was een vrije heerlijkheid, dus direct afhankelijk van het Duitse rijk. Hij krijgt gelijk en kreeg zijn bezittingen terug. Willem van Vlodrop laat tussen 1614 en 1618 dijken aanleggen langs de Maas om Leut en Meeswijk te beveiligen tegen overstromingen (momenteel liggen Leut en Meeswijk 7m beneden het Maasniveau).

Sindsdien raakten enkel de uiterwaarden in het oosten nog regelmatig overstroomd. Dit was grondgebied van Urmond, net als het Molenveld bij Stokkem behorende tot het Gulikse rijk. Daarom kon Willem van Vlodrop er geen werken aan de Maas laten uitvoeren. In 1649 wordt het kasteel weer bezet door Spaanse troepen. Zij werden daarna door de troepen van de Verenigde Provinciën weer verdreven. Spaanse en Staatse troepen bezetten om beurten het kasteel en in 1662 was er zelfs een belegering. Het kasteel werd in 1752 door Gravin Amelie Esperance van Vlodrop-Wartensleben, de dochter van de laatste heer van Leut uit het geslacht Van Vlodrop, verkocht aan Willem van Meeuwen, heer van Hartelstein en Raven, geboortig van Maastricht en rooms-katholiek gezind. In de koopakte is bepaald dat de vrijheid van godsdienst in Leut zou worden gewaarborgd en dat de *“fundatie ... wel Eertijds door Haare in Godt rustende voorvaederen gesticht tot onderhout van eenen Predikant, Kerk en School”* (te weten: in Urmond) zou blijven bestaan.

Willem van Meeuwen bleek weinig betrouwbaar en probeert al snel dit zgn. “Recept van Leut” aan de protestantse gemeente te ontfutselen en aan de rooms-katholieke parochie toe te spelen. Doordat de protestantse gemeente arm was en geen dure rechtszaak kon betalen, is dit uiteindelijk ook nog gelukt. De renten zijn in Leut tot in de 20ste eeuw uitbetaald onder de veelzeggende naam “Geuzenpenning”.

Van Meeuwen verbouwt en restaureert het kasteel naar haar huidig uitzicht, en sterft kinderloos in 1788. Nog tot in 1839 hoorde de helft van het gehucht Maasband, aan de overkant van de Maas, bij de gemeente en parochie van Leut. De inwoners ervan waren grotendeels protestant en werden in Leut op het oude kerkhof in een afzonderlijke hoek begraven. Het buitengoed en de heerlijkheid van Leut worden overgelaten aan Maria-Catharina de Feltz, weduwe van Mongolde van Meeuwen. De nieuwe eigenares had twee dochters, waarvan de oudste huwde met baron de Billehé de Valensart. De enige dochter uit dit huwelijk, Pauline de Billehé, huwde met Charles Ghislain Vilain XIII.

Het kasteel van Leut aan de voorzijde (links) en de achterzijde (rechts).

Charles Ghislain Guillaume burggraaf Vilain XIII werd in Brussel geboren op 15 mei 1803. Hij studeerde rechten en woonde in Gent voor hij in 1822 voor zijn huwelijk naar de Maasvallei afzakte. De Franse geometrische stijl van het kasteel raakte begin 19de eeuw uit de mode en Vilain XIII gaf in 1830 de destijds befaamde landschapsarchitect Petersen de opdracht voor een *“Plan Générale des Embellissements de la Campagne de Leuth”*. Petersen ontwierp een typisch Engels landschapspark. In de directe omgeving van het kasteel kwam een “gesloten” tuin met bossen, fruitweiden en een lange loofgang. Deze leidde naar de zeven beuken, telkens geplant als aandenken bij de geboorte van Vilains zeven dochters. Dit gedeelte ging dan over in een grootser open park met kronkelende

paden en exotische bomen zoals de libanonceder en de mammoetden. Het plan van Petersen werd maar gedeeltelijk uitgevoerd. De oorspronkelijke dreven met eiken, linden en kastanjabomen zijn er nu nog.

Op 25 augustus 1830 was hij aanwezig bij de toneelopvoering van “de Stomme van Portici” die leidde tot de volksopstand en de onafhankelijkheid van België. Bij de Belgische onafhankelijkheid in 1830 maakte Charles Ghislain Vilain XIII deel uit van het Voorlopige Bewind, als kamerlid van de Katholieke Partij. Vilain XIII werd volksvertegenwoordiger voor het arrondissement Sint-Niklaas (1831-1836 en 1839-1848) en voor het arrondissement Tongeren-Maaseik (1848-1878). In de tussenperiodes was hij diplomaat in Rome (1832-1833 en 1835-1839) en gouverneur van de provincie Oost-Vlaanderen (1834-1836). In 1842 werd hij burgemeester van Leut. Hij was minister van buitenlandse zaken van 1855-1857 en voorzitter van de kamer van volksvertegenwoordigers van 1870-1871. In 1875 werd hij benoemd tot minister van staat.

Het kasteel van Leut droeg sindsdien zijn naam. Hij stierf in 1878. De namen van zijn 7 dochters zijn in koper ingelegd rond de grafelijke kroon op een achthoekige tafel in de kasteelzaal. De laatste van deze dochters overleed na WO I te Parijs.

Alle dochters bleven ongehuwd. Het kasteel werd dan gekocht door de NV Steenkoolmijn Limburg-Maas, de exploitant van de steenkoolmijn te Eisden, en deed sindsdien dienst als ziekenhuis. In 1957 werd er een nieuwe vleugel bijgebouwd. Na de sluiting van het ziekenhuis in de jaren 1980 werd er een verpleegtehuis voor bejaarden in ondergebracht. Het kasteel, het park en de dreven werden geklasseerd als monumenten van natuurschoon. De VZW Stichting Erfgoed Eisden heeft zich thans tot doel gesteld het kasteel in haar oude luister te herstellen. Het kasteel heeft anno 2009 een horecafunctie.

Het kasteel van Rekem

“Radekeim” bestaat zeker al sinds 1140, toen de heer Gisbert van Bronckhorst een Norbertinessenklooster stichtte in het Frankische dorp (sinds 989). Op een zandheuvel in de alluviale vlakte stond een 12de-eeuwse burcht in Maaskeien en een 14de-eeuwse burcht in mergel. Hier leefde als eerste de familie Van Redekem, vervolgens de adellijke familie Van Bronckhorst (1134-1335). In 1335 was Rekem (en Boorseme) in het bezit van Arnold van Stein-Diepenbeek en kwam het dorp zo bij de vrije rijksbaronie Stein. Onder dit bewind kreeg Rekem stadsrechten en werd de stad in 1356 een vrije rijksbaronie, die tevens de dorpen Grimby (Opgrimbie), Uikhoven en Boorseme omvatte. Voor Opgrimbie was er trouwens zelfs al in 1533 sprake van protestantse interesses.

Rekem had sinds 1340 al een eigen munt. Het muntrecht werd volgehouden tot 1703, ondanks protest van de keizer zelf. De muntfabricatie was winstgevend; het graafschap Rekem was berucht omwille van de minderwaardige nagemaakte of valse munten. De muntmeester had het recht om munten van andere “vorstendommen en republieken” na te maken. Indien de graaf daardoor in problemen kwam, kreeg de muntmeester wel de straf (meestal een bad in kokende olie). Nog tot in de 20ste eeuw bestaat bij de oudere Luikse generatie de uitspraak “*faux comme un jeton de Reckheim*”.

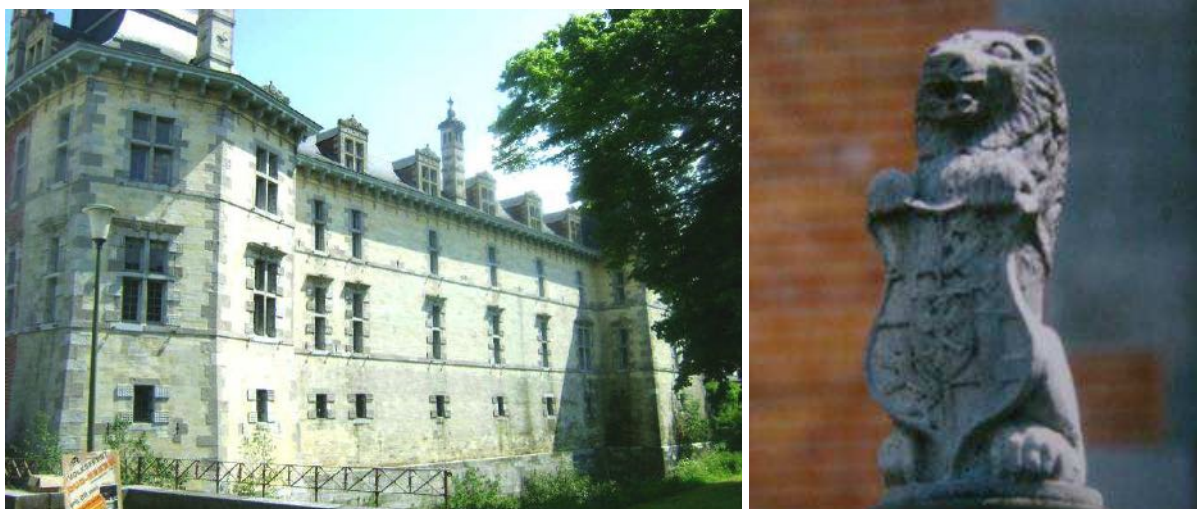
Na Van Bronckhorst volgden de adellijke families Von Sombreffe (1397-1504), Van der Marck (1500-1544), Van Hennin (1545-1553) en Van Vloderp (1553-1564). Na Willem van Vloderp volgde diens zwager, Jan Quaet van Wyckrath/Wickraedt (1564-1569) en diens zoon Willem (1569-1590). Alle drie waren ze protestants gezind. In 1566 was Jan van Venlo (ook wel Jan Baert genoemd) predikant te Rekem. De voornaamste predikant was echter de uitgetreden minderbroeder Johan Scheitshabener (Kackhoes). Op 19 mei 1566, de zondag voor Hemelvaart preekte deze in Rekem voor een volle Kerk. Hij ontkende de transsubstantiatie met het argument dat Christus zich in de hemel bevindt en dus niet in het

brood. Op 15 augustus 1566 zat Jan Quaedt van Wyckrath in zijn publiek. Een maand later werd de kerk van Rekem ontdaan van alle beelden en het sacramentshuisje. Het altaar en het doopvont bleven staan. De kerk werd dus zowel door Rooms-katholieken als protestanten gebruikt (simultaankerk).

Ook kwamen Maastrichtenaren hier de protestantse kerkdiensten volgen. In Maastricht was het immers verboden om naar de kerkdienst te gaan. Te *gaan*, niet om te *varen*. En dus kwamen ze met een bootje naar Rekem gevaren om daar de diensten bij te wonen.

In 1590 bezetten de Spanjaarden de protestantse baronie. De burcht werd afgebrand; het brandlaagje was recent zichtbaar bij archeologische opgravingen. Willem Quaedt van Wyckrath koos eieren voor zijn geld en ruilde de baronie met de Spaansgezinde Herman d'Aspremont-Lynden voor bezittingen in Duitsland. De Rekemse protestanten vluchtten en vormden in Geul (NL) de kern van een protestantse kerkgemeente die daar nog 200 jaar standhield.

Op de fundamenteën van de voormalige burcht werd het huidige kasteel gebouwd. De rooms-katholieke familie d'Aspremont-Lynden woonde hier van 1590 tot 1794. In 1623 werd Rekem door keizer Ferdinand II tot graafschap verheven. Hermans zoon, Ernest d'Aspremont-Lynden-Reckheim, werd zo de eerste graaf van Rekem. Op dat moment bestond Rekem slechts uit een 160-tal huizen en het kasteel.

Het kasteel en het familiewapen d'Aspremont-Lynden te Oud-Rekem.

De Tachtigjarige Oorlog leidde tot ingrijpende veranderingen in Rekem. De Spanjaarden hadden in 1579 de Maasdijken op 3 plaatsen bij Neerharen doorgestoken. Uikhoven en Kotem liepen volledig onder water, Wezet gedeeltelijk. Boorseme en Rekem werden eilanden in de Maas. Tussen 1625 en 1628 werden de Maasdijken hersteld en uitgebreid (o.a. bij Uikhoven). Tussen 1628 en 1630 werd de vervallen ommuring van het dorp hersteld en voorzien van watergrachten en twee stadspoorten: de oostelijke Ucoverpoort en de westelijke Paterspoort.

In 1778 ruilt Jan Gobert d'Aspremont-Lynden zijn graafschap Rekem voorgoed om voor hun bezittingen in Slovaakije. Jan Gobert benoemde de advocaat De Limpens, drossaard van Elsloo, tot syndicus van het kasteel. Bij de inval van de Fransen in 1794 vluchtte De Limpens naar Aken. Later vestigde hij zich als advocaat in Maastricht en werd hij door het Frans Bewind als rechter aangesteld. De oude stadsmuur van Rekem werd in de 19de eeuw (sinds 1821) afgebroken en een deel van de bakstenen werd openbaar verkocht. De Ucoverpoort is bewaard (ook Maaspoort genoemd).

In 1704 liet graaf Ferdinand d'Aspremont-Lynden de barokke Sint-Pieterskerk bouwen. Hiervoor werden drie woningen onteigend. Door onenigheid tussen het grafelijk huis en de abt van Beaurepart over het benoemingsrecht van de pastoor, was de kerk pas in 1722 klaar. Tijdens de stadsbrand van 1755 werd de kerk vernield en pas in 1774 in haar huidige vorm hersteld. Sinds 1956 worden er geen erediensten meer gehouden en nu fungeert de kerk als museum en als locatie voor culturele evenementen.

De Sint-Pieterskerk staat op de Groenplaats, de voormalige marktplaats. Vroeger was het een grasveld met 4 kastanjabomen en een publieke waterpomp. Hier werd de was te bleken gelegd. Nu staat er het perron van Rekem: een zuil met daarop een leeuw die het wapen van d'Aspremont-Lynden vasthoudt.

De ontmoeting

Het is niet duidelijk waarom Willem van Oranje zo lang wachtte om met zijn leger de Lage Landen binnen te vallen. Hij werd in zijn tocht naar Maastricht beperkt door de bodemtoestand en het reliëf. Het Kempisch Plateau kende toen een heidelandschap met landduinen en arme zandgronden die voor de landbouw – en dus ook voor de bevoorrading grote legers – oninteressant waren. Hij trok daarom via de Maasvallei zuidwaarts. Bij Lanaken en Maastricht bereikte het Oranjeleger de vruchtbare leemgronden van Haspengouw. Maar hier zal de bodem ook in hun nadeel werken.

Landmark 3: Slagveld Lanakerveld

Onverwacht voor Alva stak Willem op 5 oktober in Obbicht de Maas over. Daarop beging hij een tactische fout: hij gunde zijn vermoeide en hongerige troepen twee dagen rust, aangezien ze tot Maastricht nauwelijks nederzettingen zouden tegenkomen. Pas daarna rukte hij langs de oude Romeinse heirweg naar Lanaken op. Het Terras van Lanaken zorgt dat dit dorp hoger gelegen is dan alle andere Maasdorpen. Bij Lanaken bleef het leger van Willem van Oranje tussen dit terras en de Maas. Bij Pietersheim stak hij de Molenbeek (nu Langkeukelbeek) over en kwam hij terecht in Haspengouw. Het reliëfrijke leemlandschap verplichtte hem hierna om natuurlijke valleien te volgen. De vallei van de Zouw in het Lanakerveld en de vallei van het Hezerwater lagen dwars tussen zijn leger en de stad Maastricht.

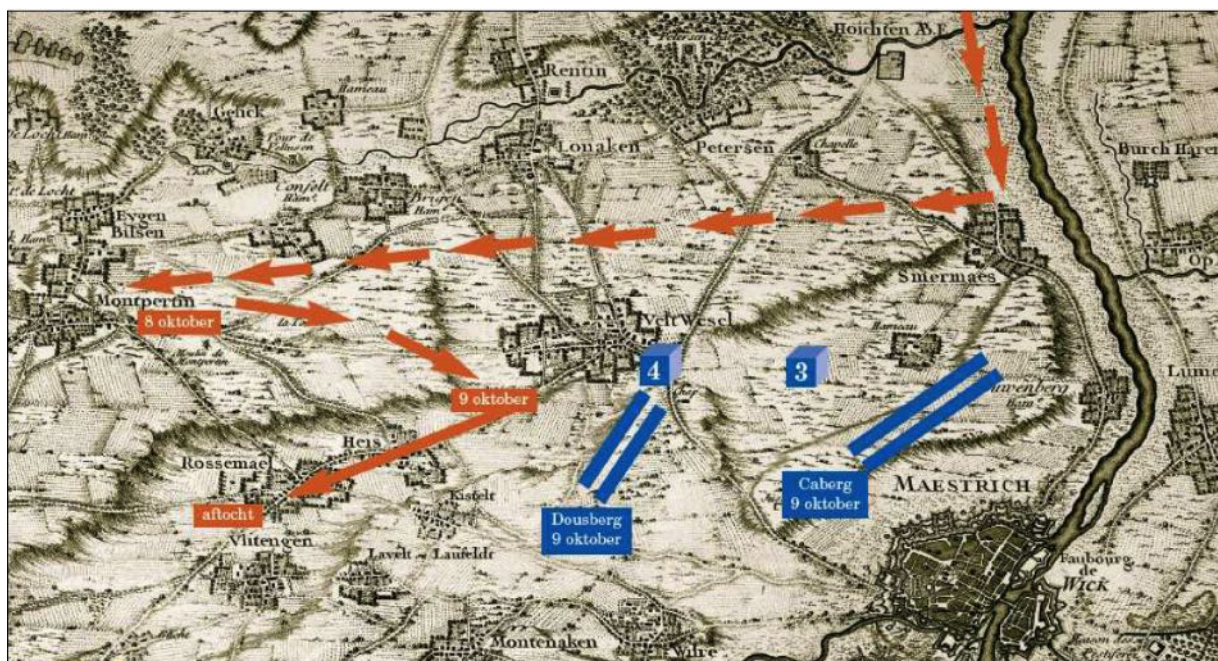

Landmark 3 “Slagveld Lanakerveld” in het Zouwdal.

Door die twee dagen rust was het verrassingseffect tenietgedaan. Willem had vast ook gehoopt dat Alva hem intussen zou aanvallen in het open landschap, maar dat gebeurde niet. In 2008 werd in dit open landschap door het Grensschap Albertkanaal – een samenwerkingsverband tussen burgers en ambtenaren van Maastricht, Lanaken en Riemst

– een landmark geplaatst. Doorheen de geschiedenis zijn hier meerdere legers langs getrokken, hoofdzakelijk om Maastricht te belegeren. De wijsheid van het landschap geeft een idee hoe groot die legers zijn geweest (duizenden soldaten). De bodem bestaat uit vruchtbare leem en ook dat was belangrijk; lokale boerderijen moesten vrijwillig of gedwongen instaan voor de voeding van de talloze soldaten die voorbij trokken of kampeerden.

Alva's verkenner hadden de oversteek van het leger van Oranje reeds gemeld en Alva, wiens leger numeriek in de minderheid was, had intussen op 7 oktober zijn hoofdkwartier van Pietersheim naar de hoeve van Caberg verplaatst en legerde zijn troepen op de Caberg met Maastricht in de rug, strategisch gebruikmakend van de helling van het Zouwdal vóór zich. Als Willem van Oranje na zijn oversteek direct doorgezet had en op het Lanakerveld slag had geleverd, had hij een goede kans Alva te verslaan. Nu durfde hij geen veldslag aan en boog hij westwaarts af. Hij zette zijn hoofdkwartier op ter hoogte van Bilzen (de Hemerikberg te Mopertingen). De voorhoede van het legerkamp lag in Eigenbilzen.

Tactiek van Willem (rood) en Alva (blauw). Het dal van de Zouw (3) en het Hezerwater (4).

Toen de prins van Oranje westwaarts trok, versterkte Alva de Dousberg en bezette hij Veldwezelt. Door hier post te vatten, versterkte Alva zijn positie als eerste dankzij het aanwezige reliëf. Hij liet op de avond van 8 oktober een brede loopgraaf graven vanaf het hoogste punt van de Dousberg richting Veldwezelt, waardoor zijn ruiters sneller van de heuvel kon rijden. Op 9 oktober stonden Willem van Oranje en Alva tegenover elkaar voor de Dousberg. Spaanse infanterie en artillerie bezetten de westelijke en noordelijke flank. De Spaanse cavalerie stond daarachter. De voorhoedes van beide legers stonden tegenover elkaar, met het dal van het Hezerwater ertussen. Het leger van Oranje stond op de St Antoniusberg in Veldwezelt.

Andermaal durfde de prins van Oranje de slag niet aan. Hij liet zijn leger via het Hezerwater de aftocht blazen. Alva reed met enkele ruiters de Dousberg af richting Kesselt om de omvang van het calvinistische leger in te schatten. Vier Spaanse artilleristen losten een schot, tegen de uitdrukkelijke wil van Alva in. Er werden 4 paarden van het leger van Oranje gedood.

Landmark 4: Alva op de Dousberg

Onderstaande tekening van Frans Hogenberg, een cartograaf uit Keulen, vat het verhaal van de oversteek en de ontmoeting duidelijk weer. We zien het grote leger van Willem van Oranje in het open veld en we zien rook komen uit de kanonnen van Alva's leger op de Dousberg (+91,3m hoog). In het leger van Alva bevonden zich overigens voornamelijk Lutheranen. Deze Duitse troepen stonden onder leiding van Philips en Otto (graven van Eberstein), Bernard (graaf van Schauenburg), Christoffel Schenck von Tautenburg, Hans Waldes en von Alden. Bij elke groep was zelfs een Lutherse predikant aanwezig.

De tactiek in de Late Middeleeuwen was om een aanval niet uit te voeren als dat niet nodig was. Alva's defensieve strategie was een veldslag te vermijden. Hij liet zijn troepen stilstaan op de Dousberg. Alva vreesde bij een nederlaag in één klap de Nederlanden kwijt te zijn als hij Maastricht zou moeten opgeven. Bovendien kwam de winterpauze eraan. Legers trokken gewoonlijk in november naar hun winterkwartier. Alva's tactiek werkte, Willem van Oranje zag zich genooddaakt westwaarts te trekken.

Tegenwoordig is het nog steeds mogelijk om te ervaren hoe het reliëf van de Dousberg een probleem opleverde voor Willem van Oranje en in Alva's voordeel speelde. Bij Landmark 4 "Alva" is de tekening naast het landschap te "leggen" om heden en verleden te vergelijken.

Willem van Oranje op de St Antoniusberg tegenover de hertog van Alva op de Dousberg (1568).

Landmark 4 "Alva", met links de Dousberg en rechts de vallei van het Hezerwater.

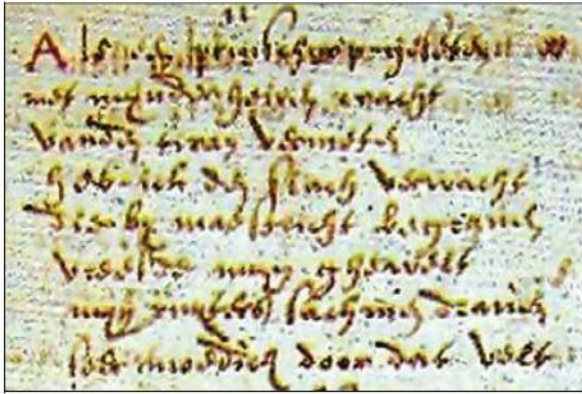

Willem van Oranje trok met zijn leger naar Tongeren. Alva liet Maastricht in handen van de Lutherse gouverneur Philips, graaf van Eberstein, en zat de prins van Oranje op de hielen. Op 11 oktober 1568 kan Alva tussen Tongeren en Borgloon de achterhoede van Oranje's leger aanvallen. 600 man worden gedood en een honderdtal bagagewagens buitgemaakt. Sint Truiden met haar hervormde gemeente "Den Olijfboom" (in 1563 voortgekomen uit de rederijkserkamer) opende de poorten voor de prins. In Hoegaarden verloor Willem de slag tegen Alva op 22 en 23 oktober. Hij trachtte naar het zuiden door te stoten, naar de hugenoten, maar ook dat lukte niet. Ook de Brabantse steden Tienen en Leuven waren in Spaanse handen. Ten einde raad trok het leger van Willem van Oranje weer over de Moezel naar Duitsland.

Zijn leger eiste de uitbetaling van soldij waardoor Willem nagenoeg alle bezittingen en militaire materialen moest verpanden. Dat bleek nog niet voldoende. Hij vluchtte berooid terug naar Dillenburg. Alles bij elkaar leverde het jaar 1568 militair-strategisch dus slechts winst op voor de Spanjaarden. De rust van de winterperiode kwam er nu aan en de financiële middelen van de prins waren uitgeput. Wel trachtte Willem in de volgende jaren, 1569-1571, slag te leveren, maar blijvende winst of opstand onder de bevolking leverde dit alles niet op. De onderdrukkingspolitik van Alva bleek succesvol. Wel ontving de prins enige steun van her en der verspreide en vervolgde calvinisten, hoewel hijzelf nog geen calvinist was.

Het Wilhelmus

De gebeurtenis bij de Dousberg maakte zo'n indruk dat ze in het Wilhelmus, dat tussen 1568 en 1572 is geschreven, terecht kwam (11de couplet – regel 81-88). Het veld, waar de schrijver van ons volkslied naar verwijst, is het Lanakerveld. Maastricht en het Lanakerveld behoren daarmee tot de enige geografische namen die met een vermelding in het volkslied zijn vereerd.

*Als een Prins op gheseten
Met mijner Heyres cracht
Van den Tyran vermeten
Heb ick den Slach verwacht,
Die by Maastricht begraven
Bevreesde mijn ghewelt,
Mijn Ruyters sachen draven
Seer moedich door dat Velt.*

Het 11de couplet uit het Wilhelmus.

Het Wilhelmus is het oudst gekende volkslied ter wereld. Het bestaat uit 120 regels in 15 verzen, en is een naamdicht (acrostichon) waarvan de beginletters samen "WILLEM VAN NASSOV" vormen. Ook door Willem van Oranje als "van Dietsen bloed" te beschrijven (van lokale Nederduitse afkomst, dus uit de Lage Landen), wilde de dichter de leider van Den Opstand eren.

De melodie is gebaseerd op een populaire Franse marsmelodie uit 1574, dus met een sneller tempo dan waarmee het lied tegenwoordig wordt gezongen. De inhoud bevat passages uit de Bijbel en psalmen en is bedoeld om de protestanten moed te geven ("vroom" = dapper). Het lied werd opgenomen in de kerkelijke zangbundel (nu Gezang 411 in het Liedboek voor de Kerken, 1973). Op die manier konden de protestanten hun strijdlid 's zondags zingen zonder dat de Spaanse bezetter dat doorhad.

Enkele Bijbelse verwijzingen in het Wilhelmus:

- Vers 6 citeert Psalm 144:2 en Psalm 109:22
- Vers 7 citeert Psalm 26:6, Psalm 58:11, Mattheus 27:24 (handen wassen in onschuld)
- Vers 8 verwijst naar David en Saul in I Samuel 19:10
- Vers 13 verwijst naar Daniël 6:23 (onschuldig bevonden)
- Vers 3 en 14 citeren Psalm 121 (herder behoedt zijn schapen) en I Petrus 5:10 (een korte tijd van lijden)
- Vers 15 citeert Handelingen 5:29 (men moet Gode meer gehoorzamen dan den mensen)

De notie dat de onderdaan de koning (de overheid) gehoorzaam moet zijn, maar alleen zolang die overheid Gods wil doet, komt typisch tot uitdrukking in de laatste regel van het eerste vers "*den koning van Hispanjen heb ik altijd geëerd*" samen met vers 15 "*dat ik God den Here, de hoogste Majesteit, heb moeten obediëren (= gehoorzamen) in der gerechtigheid*". De bekende "*Acte van Verlatinghe*", waarmee de Staten in 1581 koning Philips II afzwoeren, was op deze notie gebaseerd: Philips II verzaakte zijn door God gegeven plichten als koning tegenover het volk en moest dus afgezet worden. Deze gebeurtenis was *de facto* het begin van de Nederlandse onafhankelijke staat.

Zoals het in de Acte van Verlathinge is uitgedrukt: “D’ondersaten en zijn niet van Godt gheschapen tot behoef van den prince om hem in alles wat hij beveelt, weder het goddelick oft ongodelick recht tot onrecht is, onderdanigh te wezen ende als slaven te dienen, maer den prince om d’ondersaten wille, sonder dewelcke hy geen prince en is om deselve met recht ende redene te regeren”. Ook 21ste-eeuwse politici vergeten dat nog wel eens.

Pas in 1938 werd het Wilhelmus van Geuzenstrijdlied officieel benoemd tot het Nederlands volkslied. Dat gebeurde onder impuls van koningin Wilhelmina. Tot dan toe werd het lied “Wien Neerlands bloed in de aderen vloeit van vreemde smetten vrij...” (Tollens, ± 1817). Koningin Wilhelmina vond deze tekst toch wat te gevaarlijk in een periode van opkomend nationaalsocialisme in West-Europa. Door haar heeft Nederland het enige volkslied ter wereld dat niet nationalistisch is.

De schrijver

Het Wilhelmus is overgeleverd in verschillende geuzenliedboeken maar de auteur blijft in alle drukken anoniem: het verbaast daarom niet dat er in de afgelopen eeuwen druk is gespeculeerd over de identiteit van de dichter. Traditioneel wordt de tekst toegeschreven aan Marnix van Sint-Aldegonde, een Zuid-Nederlandse edelman die vanaf de jaren 1570 optreedt als de ‘spin doctor’ van het Huis van Oranje-Nassau. Enkele vroeg 17de-eeuwse bronnen schrijven het lied namelijk aan hem toe. Maar wetenschappers zijn altijd aan die

attributie blijven twijfelen: waarom kwam Marnix (die in 1598 overleed) er bijvoorbeeld nooit zelf voor uit, waar was de eerste toeschrijving in een bron van 1603 op gebaseerd?

In 2016 is een team van Vlaamse en Nederlandse onderzoekers het *Wilhelmus* met computationele technieken te lijf gegaan. De schrijfstijl van teksten is kwantitatief geanalyseerd om zo anonieme teksten aan gekende auteurs te kunnen toeschrijven. Hierbij is bijzondere aandacht uitgegaan naar de kleine, onopvallende woordjes in teksten, zoals lidwoorden en voorzetsels. Het onderzoek heeft uitgewezen dat in sterke mate mate gedacht moet worden aan Petrus Datheen, een gereformeerd auteur die een deel van zijn leven in ballingschap in Duitsland moest leven. Datheen is in de Nederlanden vooral bekend door zijn ongekend populaire berijmingen van de psalmen uit 1566: deze zou gedurende twee eeuwen de dominante psalmtekst blijven in gereformeerde kringen.

Ook de melodie klopt. Het *Wilhelmus* is een contrafact: de dichter plaatste een nieuwe tekst op een reeds bestaande melodie, namelijk die van 'Chartres', dat verwijst naar het Franse liedje "O la folle entreprise du prince de Condé" dat in 1568 ontstond bij het beleg van Chartres. Onderzoekers hebben nooit met zekerheid kunnen vaststellen hoe de *Wilhelmus*-dichter met die melodie in contact is gekomen. Opvallend genoeg bleek Datheen gewoon aanwezig als prediker bij het beleg van Chartres in 1568 en zal hij de melodie daar hebben leren kennen.

Het ultieme bewijs voor het auteurschap zal wellicht nooit gevonden worden, maar het heeft er alles van dat met het nieuwe onderzoek de dichter van het *Wilhelmus* op het spoor is. Met Datheen is een dichter gevonden die zowel qua tekst als melodie goede kaarten heeft.

De strijd gaat verder

De strijd is nog niet voorbij. Maar het protestantisme is nu wel bekend en blijft standhouden. Spanje moet achtereenvolgens verschillende landvoogden naar de Lage Landen zenden; hen wacht een hopeloze zaak om de protestantse rebellie te onderdrukken en de Spaanse heerschappij te verdedigen. Ook in de Maasvallei zijn hier sporen van overgebleven. De roep om godsdienstvrijheid zorgt voor een verdere evolutie van het protestantisme en het rooms-katholicisme. Dat leidt tot een geleidelijke splitsing van de Lage Landen in België en Nederland, en binnen België ook tussen Wallonië en Vlaanderen.

De tweede veldtocht van Willem van Oranje

De eerste veldtocht van Willem van Oranje was een militair fiasco voor de calvinisten. Bovendien was er te weinig draagvlak, te weinig steun vanuit de bevolking. Er waren ook positieve effecten: het zorgde er voor dat Alva zich minder direct kon bezighouden met zijn Bloedraad. De Bloedraad zelf had zoveel processen te verwerken, dat het zijn eigen taak niet meer aankon. In 1569 werd die jurisdictie weer overgedragen aan de provinciale en lokale instanties. Zij moesten het dus nu ook opnemen voor de eigen bevolking.

Op het slot van Dillenburg voeren Willem en Lodewijk nieuwe onderhandelingen voor militaire steun, daarbij geholpen door o.a. de Antwerpse stadspensionaris Jacob van Wesenbeke. Er kwam geen steun van de Lutherse vorsten in het Duitse Rijk, dus werd onderhandeld met Frankrijk en Engeland. In ruil voor steun verdeelt Lodewijk de Lage Landen zelfs in twee gebieden: Vlaanderen en Artesië zouden voor Frankrijk zijn, terwijl Holland en Zeeland aan Engeland werden beloofd.

De druk van de Spaanse bezetter nam toe. Alva voerde de Tiende Penning in, een vorm van belasting die enorm veel verzet opriep. De Lage Landen werden in 1571 door de pest geteisterd. Duizenden calvinisten vluchtten weg. In 1572 werden het Noord-Nederlandse Naarden en het Zuid-Nederlandse Mechelen uitgemoord door Alva's troepen, bij wijze van intimidatie. Het effect werkte echter averechts. Zelfs in de hoofdstad Brussel ontstond begin 1571 en begin 1572 een winkelstaking tegen de belastingvoorstellen van Alva. Zowel edelen als geestelijken verzetten zich openlijk tegen Spanje.

Militaire steun kreeg de prins van de watergeuzen, wier bezittingen ook geconfisqueerd waren. Aan hen reikte hij kaperbrieven uit om Spaanse schepen te plunderen. Tijdens de toenemende spanningen veroverden de watergeuzen op 1 april 1572 Den Briel. Weliswaar gingen deze watergeuzen wel vaker aan land om te roven en te plunderen, maar op 1 april 1572 besloten ze in Den Briel te blijven en ze hezen de geuzenvlag boven Den Briel. De invloed op latere ontwikkelingen van deze verovering van Den Briel waarbij, ondanks Willems verbod, negentien monniken werden vermoord, kan moeilijk worden overschat. Het was een signaal voor een algemene volksopstand waar Oranje en zijn broers al vijf jaar op uit waren.

Onmiddellijk riep de prins de bevolking in een schrijven van 14 april 1572 op tot verzet. Op 6 april 1572 verklaarde Vlissingen zich voor de prins. Op 1 mei volgde Terneuzen, op 3 mei Veere, en op 21 mei Enkhuizen, dat strategisch was gelegen aan de Zuiderzee. Binnen twee maanden schaarden 26 steden in Holland en Zeeland zich achter de prins.

De Staten van Holland vergaderden van 15 tot 29 juli in Dordrecht. De prins zond de calvinistische Marnix van Sint-Aldegonde als zijn gezant naar deze vergadering. Ze leggen de basis voor een tolerant bestuur. In augustus 1572 trekt Willem van Oranje met zijn leger vanuit Duitsland via Roermond de Lage Landen binnen, voor een tweede invasie. Hij verovert Diest, Mechelen, Tienen, Aalst, Oudenaarde en Dendermonde. Maar Brussel, Antwerpen, Leuven, Brugge en Gent houden de poorten voor hem gesloten.

Marnix van Sint-Aldegonde.

Willem van Oranje gaat op weg naar Mons in Henegouwen, waar Alva zijn broer Lodewijk van Nassau belegerde. Op Franse steun konden ze niet rekenen nadat alle Hugenootse leiders in Parijs op een bruiloft vermoord waren. Dit feit op 24 augustus 1572 (St Bartolomeus) staat bekend als de Bartholomeusnacht, ofwel de Bloedbruiloft. In het najaar van 1572 waren in Holland en Zeeland alleen Amsterdam, Middelburg en Goes nog in Spaanse handen. Andere steden kozen tegen de koning, voor de prins. Het jaar 1572 vormde zo een belangrijk keerpunt in de geschiedenis van de Opstand.

Maar lang duurde het niet. Mede door financiële tekorten verliep de strijd in Brabant desastreus. Alva wist in het najaar van 1572 zonder slag of stoot Mechelen in te nemen. Lodewijk van Nassau capituleert. De prins van Oranje trok zich daarop terug naar Holland. Hij vluchtte via de Kempen noordwaarts. Op 20 oktober 1572 was hij in Enkhuizen.

De Pacificatie van Gent

Alva besluit strafexpedities uit te voeren tegen de opstandige steden. De geuzen en calvinisten slaan terug.

In december 1572 begon het beleg van Alva rond Haarlem. Hier was Willem van Bronckhorst-Batenburg aanvoerder van de troepen van Willem van Oranje. Hij was in datzelfde jaar bevorderd tot luitenant-generaal van Zeeland en in 1573 als opvolger van Lumey als luitenant-generaal van Holland. Willem had uit ontevredenheid dienst genomen in het leger van de prins van Oranje. Zijn broers waren in 1568 op last van Alva onthoofd en de heerlijkheid Batenburg werd op 12 februari 1569 op last van het hof van Brabant te Brussel in beslag genomen. Stein is daarvoor bewaard gebleven, omdat het een Rijksheerlijkheid was.

Bij de Slag van Manpad in Heemstede raakte Willem in 1573 dodelijk gewond. Hij viel met zijn troepen in een hinderlaag, werd gevangengenomen en stierf twee dagen later aan zijn wonden. Haarlem gaf zich op 12 juli 1573, na een beleg van 9 maanden, over aan de Spanjaarden.

Op 18 september wordt Alkmaar belegerd. De stad weet echter het Spaans beleg te doorstaan, tot op 8 oktober 1573 de Spanjaarden zich terugtrekken en Alkmaar door de watergeuzen werd ontzet. "*Bij Alkmaar begint de victorie*" luidt de leuze. Nu begint de glorie tijd van Willem van Oranje. De prins ging in oktober 1573 officieel over naar het calvinisme. Hij bezocht in deze periode verschillende steden in Holland en Zeeland. De situatie bleef wankel.

In december 1573 hield de prins een toespraak tot de kapiteins van de Zeeuwse vloot. Zo diep was de indruk die zijn woorden maakten, dat de officieren als één man uitriepen te zullen vechten tot de laatste druppel bloed, al zouden ze een jaar geen geld ontvangen en ook alles verliezen wat zij bezaten. Bij de protestanten kon de prins geen kwaad doen; de Rooms-katholieken echter bleven terughoudend.

De Spaanse militaire machine valt stil wegens geldgebrek. Alva krijgt op 19 oktober 1573 zijn ontslag van Philips II en op 18 december verlaat hij het land. Zijn missie – het herstel van het Spaanse gezag en de totale vernietiging van de Reformatie – was mislukt. Hij had juist het verzet tegen de Spaanse repressie opgewekt bij de bevolking. Alva veroverde in 1580 nog Portugal en stierf in 1582. Zijn opvolger wordt don Luis de Zuniga y Requesens, groot-commandeur van Castilië en voorheen stadhouder van Milaan. Hij wordt aangesteld op 29 november 1573. Hij komt met 60.000 soldaten (waaronder slechts 6000 Spanjaarden en de rest Waalse, Duitse en Italiaanse huurlingen) naar Brussel met vredelievende vooruitzichten maar ook hij bleek niet bij machte om de sociaaleconomische en religieuze toestand te verbeteren. De bevolking leeft in armoede en komt geregeld in opstand tegen de Spaanse overheerser.

De Requesens besluit de opstandige steden in Zeeland en Holland te veroveren. Op 29 januari 1574 worden 75 Spaanse schepen te Antwerpen voor zijn ogen verslagen door de watergeuzen. Willem van Oranje sluit een verbond met de Franse koning Karel IX. De Spaanse kapitein Valdez weet dan weer op 14 april met een minderheid aan soldaten het leger van Lodewijk en Hendrik van Nassau te verslaan. In deze Slag op de Mookerheide sterven de twee jongere broers van Willem van Oranje. Tegelijkertijd wordt de Spaanse vloot op de Zuiderzee in mei verslagen door de watergeuzen, onder leiding van admiraal Lodewijk van Boisot. Middelburg wordt door de geuzen ingenomen maar Leiden wordt door Valdez belegerd. Om de stad te beschermen worden de dijken doorgestoken. De bevolking van de stad raakt uitgehongerd (ze eten bladeren van de bomen, fijngesneden huiden en lappen leer) maar ze houdt stand. Op 29 september stuwt een noordwesterstorm het water hoger. De Watergeuzen konden nu via de Vliet de stad bereiken. Op 2 oktober vluchten de Spanjaarden en Leiden wordt op 3 oktober 1574 door admiraal Boisot ontzet. Willem van Oranje komt de volgende dag langs om het stadsbestuur te reorganiseren. Door de nood aan opgeleide mensen wordt op 8 februari 1575 de universiteit van Leiden opgericht.

Gedurende 1574-1575 voert Willem van Oranje vredesgesprekken. Hij legde in oktober 1574 in de Staten van Holland belangrijke verklaringen af over de voortgang en het doel van de Opstand. Zijn verbond met Frankrijk werd vernietigd nadat de Franse koning Karel IX in 1574 stierf en opgevolgd werd door diens broer Hendrik III. Deze was een fel tegenstander van de hugenoten. Toch blijft Willem van Oranje streven naar Franse steun. Hij trouwt met Charlotte de Bourbon, dochter van de Rooms-katholieke Franse hertog Montpensier. Zijn huwelijk met Anna van Saksen was inmiddels ontbonden, omdat zij krankzinnig geworden was; in 1568 was zij wel de moeder geworden van prins Maurits. Op 11 juli 1575 droegen de Staten van Holland en Zeeland aan prins Willem de *Hoge Overheid* op. Tijdens een vredescongres in Breda blijft de Spaanse bezetter besluiteloos; de strijd gaat verder. Willem van Oranje start nu een diplomatiek spel: hij vraagt de steun van zowel Frankrijk als van Engeland. Omdat beide landen elkaar niet de totale belangen in de Lage Landen gunden, zegden ze beiden hun steun toe.

Twee nieuwe gebeurtenissen veranderen de loop van de geschiedenis. Philips II kondigt in 1575 het staatsbankroet van Spanje af. En in maart 1576 overlijdt landvoogd Requesens plotseling. Spanje geeft steeds minder aandacht aan de Nederlanden. De onrust nam in de loop 1576 in alle 17 gewesten toe omdat de Spaanse soldaten, die geen soldij kregen, vaker aan het muiten sloegen. De Lage Landen willen wel het rooms-katholicisme toelaten, maar de Spanjaarden moeten weg. De protestanten willen eveneens de Spanjaarden verdrijven.

De prins speelde hier snel op in. In de steden werd met succes Orangistische propaganda gevoerd.

Het imago van de Spaanse soldaten bereikte een dieptepunt toen Maastricht en Antwerpen te lijden hadden van plundering. De afkeer tegen Spanje was algemeen, zowel onder protestanten als Rooms-katholieken. Op 8 november 1576 kon Willem daardoor zijn grootste politieke succes boeken met de “Pacificatie van Gent”. Deze legde de bestaande toestand in alle 17 gewesten van de Lage Landen op het terrein van de religie vast en verenigde de roomsen en protestanten tegen het Spaanse gezag. In artikel 1 staat dat rebellen amnestie krijgen en dat er samen wordt gestreden tegen de Spanjaarden. Protestanten krijgen vrijheid van godsdienstbeleving en overal behalve in Holland en Zeeland is het rooms-katholicisme de belangrijkste godsdienst. Willem van Oranje werd erkend als stadhouder van Holland en Zeeland.

In afwachting van een nieuwe landvoogd, bestuurt de Raad van State het land. De zwakheid van dit bestuur maakte het Willem van Oranje gemakkelijker om noord en zuid te verenigen. Philips II stuurde zijn halfbroer Don Juan van Oostenrijk – zoon van Karel V en de Duitse wasvrouw Barbara Blomberg – om de problemen op te lossen. Don Juan kreeg van Philips II ook de opdracht om de protestantse koningin Elizabeth van Engeland af te zetten, te trouwen met de Rooms-katholieke Mary Stuart en de Engelse troon op te eisen. Maar hij onderschatte de Lage Landen. Ongeveer alle steden en gewesten tekenden het pacificatieverdrag. Pas als hij ook de pacificatie zou ondertekenen, mocht hij als landvoogd naar Brussel komen.

Willem van Oranje bemiddelt dat de nieuwe landvoogd de Pacificatie van Gent zou aannemen. Dit leidt tot een alternatieve versie, bekend als het Eeuwig Edict: de Spaanse troepen vertrekken terug naar Spanje maar de katholieke religie blijft dan wel behouden in de Lage Landen. Don Juan tekent het Eeuwig Edict op 17 februari 1577 en maakt zijn intrede in Brussel op 1 mei. Verzoening met koning Philips II en de vrijheid van godsdienst waren voor de calvinisten echter niet te combineren. De Pacificatie van Gent liep uiteindelijk op een mislukking uit. De calvinisten, heer en meester in Holland en Zeeland, wilden geen vrijheid voor rooms-katholieken. En de rooms-katholieken wilden in de gebieden waar zij de overhand hadden geen vrijheid voor calvinisten. Ook voelen de edelen zich bedreigd in hun macht in de steden.

Don Juan wil de macht van de Staten Generaal overnemen en pleegt in juli een staatsgreep. Dat zint de bevolking niet en Willem van Oranje wordt gevraagd om te komen helpen. Op 18 september 1577 was Oranje in Antwerpen, de grootste stad van de Lage Landen. Op 23 september 1577 wordt hij feestelijk onthaald in Brussel. De macht en invloed van Oranje bereikten een hoogtepunt. De nieuwe landvoogd moest met lede ogen de triomftocht van Oranje in Brussel aanzien, “*als was hij de Messias in eigen persoon*”. Brabant en Vlaanderen willen geleid worden door Willem van Oranje; hij wordt benoemd tot “ruwaard”, verdediger van Brabant.

De landvoogd Don Juan overlijdt in 1578. In datzelfde jaar wordt de Generaliteit opgericht, om de eenheid te garanderen. Maar het godsdienstwantrouwen blijft bestaan. Philips II stelt nu Alexander van Farnese, hertog van Parma en zoon van de vroegere gematigde landvoogdes Margaretha van Parma, aan als landvoogd van de Lage Landen.

Alexander van Farnese in Pietersheim

Toen Lanaken als Frankische nederzetting ontstond, behoorde het bij het kapittel van Maastricht. Ten oosten van Lanaken lag de Vrije Heerlijkheid Pietersheim, deel van het Graafschap Loon. De oostgrens van Loon werd verdedigd door een aantal motteburchten (o.a. in Kessenich en Stokkem). Ook Rekem en Pietersheim behoorden tot deze 11de-12de-eeuwse verdedigingsgordel. Rond 1100 kregen de heren van Pietersheim hun landgoed van keizer Hendrik II van het Heilig Roomse Rijk der Duitse Natie. Ze namen 5 gehuchten in beslag: Pietersheim, Briegden, Caberg, Smeermaas en Bessemer, en later (in de 13de eeuw) ook Neerharen. Tot het Frans Bewind in 1794 bleef Pietersheim een vrije heerlijkheid.

Pietersheim

De burcht van Pietersheim werd opgericht na het uiteenvallen van het Karolingische rijk, meer bepaald in 1106. De burcht Pietersheim werd aangelegd op een kunstmatig eiland: een ringgracht werd uitgegraven en de grond werd aan de binnenzijde van de gracht opgeworpen. Voor Pietersheim werd gekozen om op de lokale kleilaag en zandleemlaag een laag Maaskeien te leggen als fundament. Kostenbesparing was belangrijk en dit werd bereikt door lokale bouwmaterialen te ontginnen en lokale inwoners gratis te laten helpen bij de bouw (dit was een adellijk recht: de balfart).

Al in 1146 heerste hier een Arnold van Pietersheim. De eerste vermelding van de burcht dateert uit 1227. De vrije baronie of Rijksheerlijkheid Pietersheim bezat alles in Lanaken. De heer van Pietersheim bezat het territorium en gaf dit aan zijn inwoners in ruil voor een jaarlijkse vergoeding. Deze vergoeding of cijns in geld en in natura duurde eeuwig maar bleef ook eeuwig dezelfde. In 1378 werd de burcht grondig vernield door Luikse en Tongerse troepen. De weermuren werden tot op de kern toe ontmanteld; daar waren 3 dagen voor nodig. De oorspronkelijke muur was 2-3 keer hoger dan tegenwoordig. In 1411 laat Jan van Pietersheim de burcht restaureren tot residentieel kasteel. De militaire functie was immers verloren als gevolg van de opkomst van vuurwapens. De gehele noordzijde van de burcht werd afgebroken en een extra gracht werd aangelegd.

In 1449 trouwt Richard van Pietersheim met Beatrijs de Merode. Beatrix was erfgename van onder meer de Keizerlijke Baronie van Pietersheim. De burcht wordt verder omgebouwd tot een residentieel kasteel "*zodanig dat men nauwelijks in de omgeving een dergelijk kasteel kon vinden*". De binnengracht wordt verbreed opdat de palas zich in het water kan spiegelen.

In 1568 was Jan IX van Merode-Pietersheim (1535-1601) vrijheer van Pietersheim, graaf van Olen. Zijn moeder was Francisca van Brederode (een bekende protestantse familie). Zijn oudste dochter Anna is later (rond 1596) getrouwd met Justinus van Nassau-Dillenburg, bastaardzoon van Willem van Oranje en o.a. aanvoerder van de Nederlandse vloot in de strijd tegen de Spaanse Armada. Jan IX ving de weduwe en de kinderen op van de op 9 juni 1568 onthoofde graaf Egmont.

Bij de start van de Tachtigjarige Oorlog werd in de burcht van Pietersheim gestart met de bouw van kazematten om schouderkanonnen te plaatsen tegen de Spanjaarden. In 1576 startte Jan IX van Merode van Pietersheim versterkingswerken om het domein te kunnen verdedigen tegen de mogelijke inval van Spaanse troepen. Tevergeefs, want enkele jaren later kon de hertog van Parma, Alexander Farnese, met zijn leger het kasteel veroveren. Farnese verbleef in Pietersheim tijdens het beleg van Maastricht in 1579. De heren van Pietersheim kregen hun kasteel in 1587 terug maar ze kwamen er niet meer wonen. Ze gebruikten het domein als jachtkasteel en lieten het bestuur over aan een rentmeester. Het kasteel op het burchteiland viel ten prooi aan verval.

In 1577 biedt de Staten Generaal van de Nederlanden aan de aartshertog Matthias van Oostenrijk aan om landvoogd te worden. Tijdens de Godsdienstoorlogen streed Jan IX van Merode onder deze aartshertog samen met Maastricht tegen de Spanjaarden. Ook Bernard van Merode (1510-1591) was bondgenoot van Willem van Oranje (en plaatsvervangend stadhouder in Friesland). Hij leidde het eerste leger dat voor Willem van Oranje streed, en dat in april 1568 in Daelhem door de Spanjaarden werd verslagen.

Nog in 1568 werd Philips I van Merode-Pietersheim geboren (1568-1627), later heer van Pietersheim en Westerlo. Eén van diens zonen, Floris van Merode (1598-1638) huwde in 1624 met Anna Maria Sidonia van Bronckhorst-Batenburg, erfdochter van Stein. Zij was een kleindochter van Karel van Bronckhorst-Batenburg en Alverade (Alverta) van Vlodrop, die in Obbicht op het kasteel zaten. Maximiliaan van Merode (1627-1675) verkrijgt Pietersheim en Stein.

Vlnr: Florens van Merode en zijn vrouw Anna Maria Sidonia van Bronckhorst-Batenburg, hun zoon Maximiliaan van Merode en diens zoon Jean Philippe Eugène van Merode.

Zijn nazaat is de veldmaarschalk Jean Philippe Eugène van Merode (1674-1732). Zijn volledige titel luidde: *Graaf van Merode en van het Heilig Rijk, 5de Markies van Westerlo, Graaf van Montfort, Olen en Batenburg, Baron van Pietersheim, Stein en Quabeek, Heer van Geel, Herselt, Hulshout, Odenkirchen, en Ridderkirchen. Erfburggraaf van het Aartsbisdom Keulen, Grande van Spanje van eerste klasse, Lid van de raad van State en van Oorlog, Kapitein van de Brabantse lijfwacht van zijne Keizerlijke en Katholieke Majesteit, Ridder van het Gulden Vlies, en Kamerheer en Veldmaarschalk des Keizers.*

In 1701 trouwt hij met Maria Theresia de Aragon y Pignatelli, dochter van Nicolas Pignatelli, de hertog van Monteleone en Terranova en onderkoning van Sardinië. Zij overleed in 1718 aan pokken. Op 29 september 1721 huwde hij opnieuw met Charlotte Wilhelmine Amalie Alexandrina von Nassau-Hadamar (1703–1740), dochter van Frans Alexander, vorst van Nassau-Hadamar.

In 1797 bouwde Guillaume Charles Ghislain De Merode een jachtslot buiten de burchtruïne (klaar in 1908). In 1830 bedankt hij voor de troonopvolging omdat hij Zeeland niet bij België kreeg. Tijdens de bezetting verbleven de Duitsers van 1914 tot 1918 in het nieuwe jachtslot. Het kasteel bleef gespaard van bombardementen maar brandt wel in 1920-1921 volledig uit.

Met behulp van het verzekeringsgeld wordt het huidige kasteel opgetrokken. De familie van Merode neemt hierin in 1926 haar intrek. De laatste bewoner, prins Xavier de Merode, was 20 jaar lang burgemeester van Lanaken (1952-1972). In 1973 verkocht hij zijn landgoed aan de gemeente Lanaken en hij stierf in 1980 op 61-jarige leeftijd.

Burchtruïne Pietersheim rond 1977.

Burchtruïne Pietersheim rond 1986.

Alexander de Farnese

In 1556 kwam de hertog van Parma, Alexander Farnese, de zoon van Margareta van Parma en neef van Philips II, naar de Nederlanden. Hij werkte aan het hof in Brussel en was van 1577 tot 1578 luitenant van de landvoogd Don Juan van Oostenrijk. Op 31 januari 1578 onderscheidt hij zich in de Slag van Gemblours, waar de Spanjaarden winnen. Op 21 februari 1578 plundert Farnese het dorp Zichem in opdracht van Don Juan, om een voorbeeld te stellen voor andere Oranjegezinde steden. Diest gaf zich snel over. Farnese valt vele steden aan maar beseft dat het een onbegonnen strijd is: Duitsland, Engeland en Frankrijk blijven troepen mobiliseren, het Oranjeleger is in de meerderheid, de macht van Spanje neemt af en de Spaanse aandacht voor de Lage Landen mindert. Er heerst anarchie in Gent en Brussel en Amsterdam kiest de zijde van de calvinisten.

In 1578 sterft Don Juan. Deze geeft op zijn sterfbed het bevel over het Spaanse leger aan Farnese (toen 33 jaar); dat behoudt hij tot in 1592. De hertog van Parma was een geduchte tegenstander, die via de tactiek van "verdeel en heers" het zuiden grotendeels voor de koning wist te behouden. Hij wilde een wig drijven tussen Vlamingen en Walen en daarvoor was een belangrijk militair succes nodig: de verovering van Maastricht. 10 dagen na de dood van Don Juan vraagt hij de hulp van Waalse steden in de strijd, in ruil voor de bewaking van het rooms-katholieke geloof.

In november 1578 trekt Farnese met zijn leger naar Maastricht, hij valt eerst de omliggende steden en dorpen aan om Maastricht te isoleren. Dan gaat hij op zoek naar het Oranjeleger.

Op 18 januari 1579 trekt hij met zijn leger naar Echt en in Beesel steekt hij tijdens een sneeuwstorm de Maas over. In Turnhout trof hij een groep plunderende Duitse soldaten onder leiding van Maurits van Saksen. Deze liet hij onder begeleiding van 200 Spanjaarden naar Duitsland trekken over een brug die Farnese over de Maas liet leggen. Het Oranjeleger vond hij in Borgerhout. Farnese steekt de stad in brand en jaagt de soldaten na tot in Antwerpen. Dan trekt hij via Ranst en Herentals snel naar Maastricht.

Alexander de Farnese

Farnese, prins van Parma, valt Maastricht aan in 1579.

Farnese heeft zijn hoofdkwartier in de burcht van Pietersheim. Tijdens het beleg van Maastricht gaan agenten van stad naar stad om de clerus en de adel te vleien met titels en macht indien ze het calvinisme afzweren. Dat helpt: op 6 januari 1579 wordt de Unie van Atrecht (Arras) opgericht waarmee de leden zich uitspraken voor het behoud van het rooms-katholicisme en trouw aan Philips II.

Gent bleef calvinistisch. Een kleine groep Gentse radicalen – de “Malcontenten” – eisen de correcte uitvoering van de Pacificatie van Gent. Omdat dit niet gebeurt, sluiten de Waalse Malcontenten zich in 1579 aan bij de Unie van Atrecht.

Ook in het noorden van de Lage Landen ontstond een afscheidingsbeweging. De calvinisten lieten hier wel de godsdienstvrijheid gelden en ook rooms-katholieken mochten zich aansluiten bij de Unie van Utrecht, op 23 januari 1579 opgericht onder impuls van Jan van Nassau, stadhouder van het rooms-katholieke Gelre.

Hoofddoel is om een gezamenlijke krijgsmacht te onderhouden in de strijd voor godsdienstvrijheid. Gelre, Holland, Zeeland en Groningen ondertekenen het verdrag. Gent, Brugge en Ieper sluiten zich ook erbij aan.

Farnese begaat dan een grote fout. In Maastricht waren ongeveer 3000 mensen aanwezig om de stad te verdedigen. De eerste Spaanse aanval richtte zich op de Tongerse Poort (Wolder). Het beleg duurt bijna een half jaar. Dit was de meest dramatische belegering uit de geschiedenis van Maastricht. De stad wilde zich niet overgeven en werd daarom na de inname op 26 juni 1579 meedogenloos geplunderd. Farnese was tijdens de strijd ziek geworden en kon een bloedbad niet vermijden. Er kwamen zo'n 1000 burgers en 960 soldaten om. Deze gebeurtenis was zo traumatisch dat nog eeuwen later het stadsbestuur er bij de militaire leiding er telkens weer op aandrong de stad toch vooral op tijd over te geven.

Met de Unie van Atrecht en de Unie van Utrecht in 1579 gingen Noord- en Zuid-Nederland ieder hun eigen weg. Dit was het begin van de definitieve scheiding tussen Noord en Zuid, die met de Vrede van Munster in 1648 haar beslag zou krijgen. Oranjes ideaal (één land met

één landheer en religievrijheid) bleek te hoog gegrepen. Het zuiden wordt rooms-katholiek onder Philips II. Het noorden vervolgde onder leiding van de prins van Oranje de weg van de opstand. Verschillende vredesbesprekingen, o.a. in Keulen, liepen op niets uit. Philips II wilde onder geen beding vrijheid van godsdienst toestaan. Hij biedt zelfs geld aan Willem van Oranje aan om zich terug te trekken. In ruil zou ook zijn zoon Philips Willem van Oranje –opgegroeid in Spanje – alle goederen en waardigheden van Willem van Oranje kunnen ervan. Maar de prins weigert dit.

Door de overwinning van Farnese in Maastricht keerde voor de prins van Oranje het tij. Op 15 maart 1580 tekende Farnese in het zgn. Spaans Gouvernement aan het Vrijthof te Maastricht de vogelvrijverklaring van Willem van Oranje. De persoon die de prins zou doden, kreeg een beloning van 25.000 kronen en kon rekenen op amnestie en een verheffing in de adelstand. De prins verdedigde zich hiertegen in zijn *Apologie*. De Staten gaven op 17 december 1581 toestemming de Apologie te laten drukken en uit te geven.

Nog op Willems initiatief werd de Franse kroonprins Francois d'Alençon, hertog van Anjou, op 23 januari 1581 naar de Nederlanden gehaald; hij zou de soevereiniteit op zich moeten nemen, met als bedoeld effect dat Frankrijk een bondgenoot zou worden tegen de gemeenschappelijke vijand Spanje. Maar Anjou was de broer van de Franse koning en hugenotenhater Hendrik III. Het feit dat Willem van Oranje voor de Franse steun koos, doet zijn invloed afnemen. Dit liep uit op een heftige competentiestrijd tussen de hertog van Anjou en de Staten-Generaal, die de feitelijke macht wil blijven uitoefenen. Op 5 juli 1581 dragen de Staten van Holland en Zeeland de *Hoge Overheid* opnieuw op aan de prins van Oranje.

Op 26 juli 1581 tekenen de Staten-Generaal de *Acte van Verlatinghe*, de officiële geboorte van de Nederlandse natie. Het noorden koerste naar een gematigde calvinistische republiek. Tussen 1579 en 1585 werd Antwerpen nog bestuurd door calvinistische opstandelingen.

Anjou ontpopte zich geleidelijk als tegenstander van Oranje. Begin 1583 veinst hij troepenparades en verovert hij verschillende steden zoals Diksmuide, Duinkerken en Dendermonde. In januari 1583 hield de hertog van Anjou een “blijde inkomst” in Antwerpen om zijn positie te versterken, maar dat liep op een ramp uit. De wantrouwende Antwerpse bevolking vreesde een “Franse furie” en slachtte 1500 man van zijn Franse troepen af. Daarop hield Anjou het voor gezien en keerde hij terug naar Frankrijk.

De moord op Willem van Oranje

Het idee van Willem van Oranje om Anjou binnen te halen wordt hem kwalijk genomen. Na Willems vogelvrijverklaring werden er verschillende aanslagen op het leven van de prins gepleegd. Op 18 maart 1582 pleegde Juan Jauregui in Antwerpen een moordaanslag. Het hagel schoot door zijn gehemelte, linker kaak en -wang. Willem van Oranje overleefde de aanslag en was op 2 mei hersteld. Op 5 mei 1582 overleed Charlotte de Bourbon die hem ten koste van haar eigen gezondheid verpleegd had.

De prins huwde op 12 april 1583 met de Française Louise de Coligny, dochter van de leider van de hugenoten, die tijdens de Bartolomeusnacht in 1572 was vermoord. Op 29 januari 1584 werd hun zoon Frederik Hendrik geboren. De toestand in de Nederlanden werd zienderogen moeilijker. Farnese wist op allerlei gebied het initiatief te krijgen. Op 22 juli 1583 moest Oranje Antwerpen verlaten; hij verhuist naar Middelburg. In november 1583 was Vlaanderen bijna geheel in handen van Farnese. Willem van Oranje verhuist begin 1584 naar Delft. Intussen vallen Gent, Brussel, Brugge en Antwerpen in handen van Farnese.

Op 10 juli 1584 pleegde de Fransman Balthasar Gerards een moordaanslag op de prins, in Delft. Oranje dineerde op dat moment met Uijlenburg, burgemeester van Leeuwarden en

vader van Saskia, de eerste echtgenote van de schilder Rembrandt. Gerards was eerder al in contact gekomen met de prins, hij bood zich aan als slachtoffer van de Spaanse terreur. Met het geld dat hij van Willem van Oranje kreeg, kocht hij twee pistolen. Toen Willem van Oranje de trap opliep naar zijn werkkamer, kwam Gerards uit een nis tevoorschijn en werd hij door drie kogels getroffen. Enkele uren na de moord werd in Delft een vergadering van de Staten-Generaal gehouden. In de kantlijn van het verslag schreef iemand de laatste woorden van Willem van Oranje: *"Mon dieu, ayez pitié de mon âme. Mon dieu, ayez pitié de ce pauvre peuple"*.

Philips II hield zijn belofte en bevoorrechtte de familie van Gerards met geld en een titel. De moordenaar zelf werd na de misdaad gegrepen en veroordeeld tot de zwaarste lijfstraf die er was. Hij werd met gloeiende tangen bewerkt, met kokend lood overgoten en tenslotte met paarden uit elkaar getrokken. Zijn hoofd prikte enige tijd als afschrikkend voorbeeld op de stadsmuur van Delft, tot de priester Sasbout Vosmeer, vicaris in Delft, het meenam naar de bisschop van Keulen, die er overigens weinig prijs op stelde.

Op 3 augustus 1584 werd het lichaam van de prins in het koor van de Nieuwe Kerk in Delft bijgezet in een tijdelijk grafmonument. Op een onbekend tijdstip is de kist met het lichaam van de prins in een kelder onder het koor bijgezet. Deze kelder is nu deel van de Koninklijke Grafkelders van de Oranjes onder en achter het tussen 1614 en 1623 gebouwde praalgraf van Willem van Oranje. Het hart van de prins blijkt bij de balseming apart te zijn gehouden. Het werd in een kleine loden doos teruggevonden onder de gisant.

De Belgische Revolutie

De strijd tussen protestanten en rooms-katholieken in de Lage Landen blijft nog een tijd voortduren. Farnese verovert na Maastricht allerlei steden in Vlaanderen en legt zo de basis voor het Rooms-katholieke België en protestantse Nederland. Hij isoleert Gent door Aalst en Dendermonde te bezetten en in de zomer van 1584 – op de dag van de moord op Willem van Oranje – start hij het Beleg van Antwerpen. De stad viel op 27 augustus 1585 weer in handen van de Spanjaarden. Alexander de Farnese overlijdt in 1592 in Arras (Atrecht), waarna Maurits van Nassau de noordelijke provinciën en de Scheldemonding kan veroveren. Op 6 mei verdeelt Philips II zijn rijk onder zijn kinderen. De Lage Landen gaan naar zijn dochter Isabella en haar echtgenoot Albrecht van Oostenrijk die dan landvoogd wordt.

Na 1585 heerst in de zuidelijke Lage Landen nauwelijks enig verweer tegen de Fransen en Spanjaarden, als gevolg van de massale emigratie van minstens 100.000 onderdanen naar het noorden. De politiekmaatschappelijke alsmede de strategische leiding viel na de dood van de prins van Oranje in handen van de uiterst bekwame landsadvocaat van Holland, Johan van Oldenbarnevelt. De militaire leiding kwam in handen van Willems zoon prins Maurits van Nassau. Zij richtten de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën op. Door de massale immigratie van de calvinisten uit het zuiden – cartografen, drukkerijen, wetenschappers, bankiers, enz. – kende deze Republiek haar "gouden eeuw".

De Geuzen leden een nederlaag in 1604 tijdens het Beleg van Oostende, het laatste protestantse bolwerk. Protestanten moesten in die tijd onderduiken (zoals in Maria-Horebeke). De 'Nederlandse' autoriteiten dreigden zelfs met vergeldingsmaatregelen tegen de rooms-katholieken in Nederland, indien de protestanten in de Spaanse Nederlanden te grote problemen zouden ondervinden. Op 9 april 1609 werd het 12-jarige bestand getekend tussen de Spanjaarden (Markies Ambrosio de Spinola) en de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën (Johan van Oldenbarnevelt). In 1621 overlijdt Albrecht van Oostenrijk en zo wordt Isabella landvoogdes. Spanje start dan een oorlog tegen de Noord-Duitse protestanten. Frankrijk (kardinaal Richelieu) en Engeland (Hendrik IV) sluiten dan een verbond om tegen Spanje te strijden.

In 1632 veroverde de protestantse Frederik Hendrik – zoon van Willem van Oranje en Louise de Coligny – de stad Maastricht terug. Hij werd stadhouder van de Republiek der Verenigde Provinciën. Isabella vraagt in 1634 haar neef Philips IV om een nieuwe landvoogd aan te stellen in de Lage Landen. Dat wordt Ferdinand de Toledo. Hij bleek niet opgewassen tegen Frederik Hendrik. De Tachtigjarige Oorlog eindigt met de Vrede van Munster (1648). Hierna nam het aantal protestanten weer toe, vooral in Nederland. Spanje bleef nog een tijdje in oorlog met Frankrijk, maar deze strijd eindigde in 1659 met de Vrede van de Pyreneeën. Frankrijk is nu de belangrijkste grootmacht in Europa. Op 6 juli 1673 wordt Maastricht veroverd door de Fransen onder Lodewijk XIV, na een belegering die op 10 mei reeds startte.

Voor de protestanten werden de Lage Landen stelselmatig beter leefbaar. Het Barrièretraktaat in 1715 legde vast dat Nederlandse soldaten werden gekazerneerd in Belgische steden en naar een protestantse kerk konden gaan. Het Tolerantie-edict van Jozef II in 1781 streed tegen discriminatie van Belgische protestanten en predikte godsdienstvrijheid. Er werden 4 gemeenten officieel toegelaten, waarvan eentje in Vlaanderen (Maria-Horebeke). De Franse Revolutie in 1789 streefde o.m. naar godsdienstvrijheid. Tijdens de Brabantse Omwenteling in 1788-1790 werden nog wel protestanten vervolgd.

In 1801 sloot Napoleon een concordaat met de Heilige Stoel: vrijheid van eredienst en betaling van de geestelijkheid door de staat. Dit gold evenzeer voor de protestanten en was de basis voor het zogenaamde Rijkstraktement voor de predikanten, dat in Nederland rond 1980 is afgeschaft maar in België tot op de huidige dag nog bestaat en de Belgische predikanten een basisinkomen verschaft.

In de ongepubliceerde thesis van ds. Vanhees (1998) wordt gesteld dat er in de 19de eeuw nauwelijks nog protestanten overgebleven waren in Belgisch Limburg. In realiteit zou dat nog best kunnen meevallen. In de grote archieven zal er weinig over vermeld zijn, maar er valt in de archieven van kleine gemeenten en deelgemeenten nog veel informatie te vinden. Zo was soldaat Jan Wijns uit Veldwezelt (Lanaken, B) getrouwd met Atrin Albers. Zij trouwden in *Hollandia* en er is vermeld dat Altrin op 18 december 1806 – acht maanden voor het huwelijk – haar calvinistische geloof had afgezworen en Rooms-katholiek werd. Ze is toen vermeld in het doopregister van Veldwezelt. Het is dus mogelijk dat er in het 19de-eeuwse Belgisch-Limburg wel veel protestanten waren, maar dat velen zich bekeerd hebben in functie van een huwelijk. Vooral in de grensstreek zullen dergelijke bekeringen hebben plaatsgevonden en het gebeurt nog steeds.

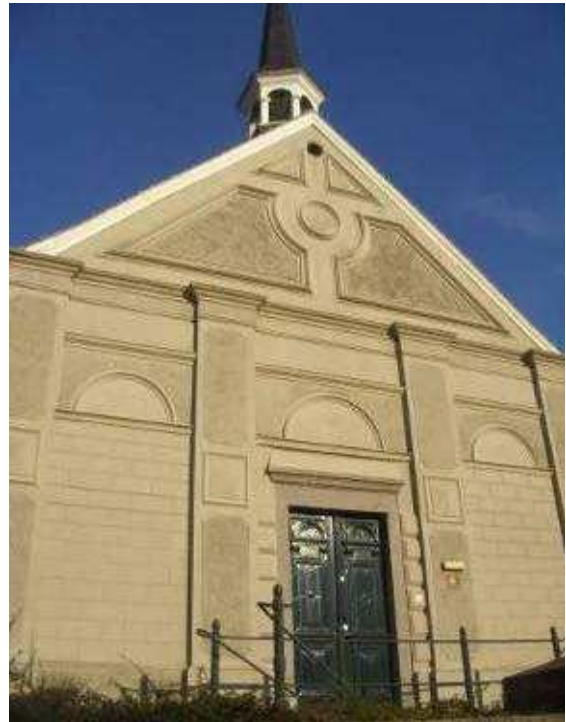
Willem I werd in 1815 koning van de huidige Benelux. In 1826 bestonden er verschillende protestantse gemeenten in de classes Brussel en Maastricht: Antwerpen, Brussel, Maria-Horebeke, Gent, Dour en Rongy (prov. Henegouwen), en Dalhem en Verviers/Hodimont (prov. Luik). In Dalhem was geen predikant, deze werd gedeeld met Eijsden. De predikant van Eijsden was daarom tweetalig. Momenteel heeft Eijsden nog steeds Waalse kerkleden.

In 1830 leidde de opera “La Muette de Portici” in Brussel de onafhankelijkheid van België in. Willem I was niet opgezet met die opstandigheid en reageerde met de Tiendaagse Veldtocht. Vooral Limburg werd omstreden. Pas in 1839 legde het Verdrag van Londen de definitieve grenzen van België vast. Tijdens de zoektocht naar een nieuwe koning zetelde Charles de Vilain XIIII van Leut in het Voorlopig Bewind en kreeg Felix de Mérode van Pietersheim het voorstel om koning te worden. Omdat hij Zeeuws-Vlaanderen niet erbij kreeg (de Nederlanders wilden de Schelde controleren), dankte hij voor de troon. In 1831 werd de protestant Leopold I de eerste koning van België, op voorwaarde dat zijn kinderen een Rooms-katholieke opvoeding zouden krijgen.

Koning Leopold II was op religieus vlak onverschillig maar voedde zijn kinderen streng Rooms-katholiek op. Opvolger koning Albert I wilde zich uit dat verstikkende milieu loshalen en hoewel hij naar het publiek Rooms-katholiek leek, was hij in werkelijkheid liberaal. Twee van zijn militaire topadviseurs – generaal Harry Jungbluth en kapitein Emile Galet – waren gedreven protestanten.

Tot 1839 hoort Nederlands-Limburg nog bij België. In 1831 garandeert de jonge grondwet godsdienstvrijheid aan de 4000 protestanten in België. De overheids-subsidies zijn wel 20 keer groter voor Rooms-katholieken dan voor protestanten. Leopold I wilde geen conflict tussen protestanten en rooms-katholieken. Sinds de Reformatie moesten beide religieuze groepen gezamenlijk gebruik maken van hetzelfde kerkgebouw (Simultaneum). In 1836 schonk hij daarom aan de protestanten in Meerssen, Beek, Gulpen en Heerlen een eigen kerk ("Leopoldskerkjes").

Het Leopoldskerkje in Meerssen.

Addenda:

Een aantal plaatsen, die niet in de route zijn opgenomen, worden hier nog kort toegelicht, omdat ze in dit kader wel van belang zijn.

Het Land van Vogelsanck en Waterschei

Het Land van Vogelsanck (ook wel Land van Vogelzang genoemd) was een Heerlijkheid in het midden van de Belgische provincie Limburg. Op het einde van de 12de eeuw hadden de graven van Loon al een jachtgoed te Zolder, het huidige kasteel Vogelsanck. Gerard van Loon stichtte in de jaren daarop een nieuwe heerlijkheid die aanvankelijk enkel bestond uit het dorp Zolder en zijn gehuchten Bolderberg, Viversel en Stokrooie. In de loop der jaren werd de heerlijkheid uitgebreid met de dorpen Zonhoven, Houthalen en het gebied Houwelken, bestaande uit de Heusdense gehuchten Eversel, Schoot en Ubbersel ten zuiden van het dorp. Zo ontstond het Land van Vogelsanck dat rechtstreeks onder het bestuur van de graven van Loon stond.

In 1422 erfde Hendrik van Bastenaken het domein. Hij was de eerste heer die een grote belangstelling had voor het gebied. Hij vestigde zich op het domein en bouwde het hof uit tot een kasteel. In de vier dorpen werden schepenbanken geïnstalleerd. Hij vaardigde de eerste privileges en schepenbankreglementen uit.

In 1457 erfde zijn kleinzoon Jan van Elter de heerlijkheid. Rond die periode werd het Land van Vogelsanck al beschreven als een baronie maar pas vanaf 1600 kwam de erkenning hiervan en begonnen de heren zich ook baron te noemen. Op de munten die hij sloeg kwam de naam Vogelsanck te staan. De heerlijkheid zou tot 1565 in handen blijven van de familie van Elter. In 1514 kocht Jan II van Elter de heerlijkheden Waterschei en het nabijgelegen Nieuwdorp (Nudorp). Het leengoed "Waterscheij" behoorde in 1440 toe aan Willem I van Vlodrop, die familie was van Godard van Vlodrop (1439), die verschillende laathoven bezat in de Maasvallei en die in 1453 benoemd werd als drossaard van Stokkem.

Joris van Elter(en), heer van Vogelsanck en drossaard van Loon, kleinzoon van Jan II van Elter, is in 1553 getrouwd met Catharine van Bronckhorst-Batenburg, dochter van Herman van Bronckhorst-Batenburg en Petronella van Praet. Na het overlijden van Joris in 1565 kwam het domein tot 1569 in handen van de weduwe Catharine van Bronckhorst-Batenburg

Catharina was net als haar moeder en broers protestants en een fervent aanhangster van de reformatie. Tijdens de Beeldenstorm had zij de zijde gekozen van de calvinisten. Zij zette zich ook af tegen de prins-bisschop van Luik en voerde processen over de staatsrechtelijke positie.

Calvinisten waren welkom op haar domein Vogelsanck te Zonhoven. Ook verbleef de "beruchte" predikant Herman Moded een tijd bij haar in Vogelsanck. Net als haar moeder lijkt Catharina de beeldenstormers te hebben gesteund. Tijdens de aanloop en het uitbreken van de beeldenstorm in Hasselt (Vogelzang grensde aan die stad in het prinsbisdom Luik) zou Catharina een duidelijk betrokken partij worden. Ze steunde ook de in 1561 opgerichte Hasseltse hervormde gemeente "Die Roese" (net als in Sint Truiden voortgekomen uit de Rederijkerskamer) in haar strijd tegen de prins-bisschop.

In 1579 verdween Catharina van het toneel. Zij was ondertussen hertrouwd met Dirk Vercken, de latere burgemeester van Aken, en maakte plaats voor haar opvolger en schoonzoon Ico van In- en Kniphausen. Deze kon verkrijgen dat Vogelzang als vrije baronie werd erkend. Hij verbood zijn inwoners nog langer belasting te betalen aan het prinsbisdom Luik. Het Land van Vogelsanck bleef tot in 1699 in handen van de familie Van In- en

Kniphausen. Het was vooral Ferdinand die het domein en het kasteel verder uitbouwde. Daarna kwam het domein terug in handen van het geslacht Van Elter tot in 1724, toen het door erfenis overging in handen van de prinselijke familie van Nassau-Siegen. In 1740 kwam het domein door vererving in handen van de Portugese graaf de Souza y Pacheco die het domein het jaar daarop verkocht aan de familie de Villenfagne de Vogelsanck.

Catharina stierf op 22 september 1605 in Breda.

In Waterschei werd door de NV André Dumont in 1917 de eerste Limburgse steenkool bovengehaald. De plaats is gegroeid uit een tuinwijk, gebouwd in de jaren 1910-1920 door de steenkoolmijn NV André Dumont. André is de zoon van Emilie DeJaer, wier familie kasteel Stein bezat in de 19de eeuw.

Hasselt

In verschillende teksten en historische krantenartikelen in België wordt de Beeldenstorm gelinkt aan een vernietiging van het interieur van de Sint Quintinus kathedraal te Hasselt. De protestantse geschiedenis wordt in Belgisch Limburg, en bij uitbreiding Vlaanderen, echter onvoldoende bekend gemaakt en ook niet steeds correct beschreven. Hieronder volgt het verhaal over de Sint Quintinus kathedraal uit de omvangrijke (ongepubliceerde) doctoraatsthesis van ds. Jan Vanhees (1993).

Hasselt kwam al in maart 1566 in opstand tegen de rooms-katholieke overheersing, mede gevoed door een hongersnood. In juli 1566 wordt er geklaagd over burgers die beelden op kerkhoven omver werpen. In september worden de eerste protestantse predikers aan het woord gelaten en bij de opstandelingen klinkt dat blijkbaar goed in de oren. a een preek van de leperse mutsenmaker Sebastiaan Matte op 10 augustus 1566 begint de Beeldenstorm in Steenvoorde (West-Vlaanderen).

Weinig Belgen weten dat de Beeldenstorm in Vlaanderen startte. Ze verspreidt zich naar Antwerpen (20 augustus 1566) en zo verder naar Brabant, Holland en Zeeland. Het leidt tot de afschaffing van de inquisitie op 25 augustus 1566 en het ontstaan van protestantse kerkgemeenten. In december kiest ook Hasselt een calvinistische koers; er zouden slechts zo'n 300 mensen rooms-katholiek blijven. De prins-bisschop beschuldigt de stad van opstand en majesteitsschennis. Op 6 februari verliest de rebelse stad haar Luikse vrijheden. Hasselt was al protestants toen de Beeldenstorm 1 maand later nog moest komen. Toch wordt pas tijdens die Beeldenstorm de Sint Quintinus kathedraal geheel vernield?

Volgens archiefmateriaal zou een gewapende bende de kerk hebben proberen binnen te dringen. Dat is een eerste keer niet gelukt. Vervolgens werden er wachten geplaatst. Een tweede keer probeerden ze de deur met een kar te rammen, maar dat lukte ook niet. Dan zouden ze de hengsels van de poort losgebroken hebben met een krik (kan dat wel?) om vervolgens voor de binnendeur te staan en deze ook open te breken en de kerk te vernielen. De Beeldenstorm vond echter plaats tijdens de Contrareformatie, een poging van Philips II en de rooms-katholieke kerk om de bevolking terug te winnen. Dat gebeurde ook via laster jegens het protestantisme. Vooral in het prinsbisdom Luik – waartoe Hasselt behoorde – was de Contrareformatie succesvol. De getuigenissen over de vernielingen van de Sint Quintinus kathedraal werden neergeschreven door Costerus, Chapeauville en Mantelius (die van beide vorige leende), alle drie Contrareformatoren.

Een vergelijking van de tijdens de Beeldenstorm aangebrachte schade (volgens de Contrareformatoren) en de huidige inboedel van de Sint Quintinuskerk leert dat er nog stukken zijn die ouder zijn dan 1567.

Werd vernield op 19 januari 1567:

- *Het hoogaltaar en sacramentshuisje in het koor*
- *De altaren van Maria, Hubertus en Servatius*
- *Het doopvont*
- *De aalmoezenbak (het geld werd aan de armen uitgedeeld)*
- *Het orgel*
- *Beelden op het oksaal en in de kerk*
- *De crucifix werd omver geworpen, met "damp ende duysterheyt" tot gevolg*

Werd vernield op 20 januari 1567:

- *Het lood werd uit de kapotte ramen gehaald*
- *Het resterende houtwerk werd eruit gehaald om als brandhout te dienen*

De nu nog aanwezige materialen in de kerk:

- *Een gestoelte uit 1549*
- *Beelden van Rochus, Brigitta, Appolonia, Gielis, Katherina, Lucia, Kwinten en Barbara uit 1500*
- *Een monstrans (normaal in een sacramentshuisje) uit 1286*
- *Een piëta van 1500*
- *Een koorlezer van 1536*
- *Het crucifix hangt nog in de koorboog (gerestaureerd)*

Sommige meldingen van vernielingen zijn dus onwaar. En een aantal vernielingen werd ook pas later aangebracht, tijdens latere oorlogen. Ook voor enkele andere plekken in Hasselt waar protestanten grote vernielingen zouden hebben aangebracht (St Corneliuskapel, OLV Kapel, St Jacobskapel, het Begijnhof) zijn nog steeds delen van de inboedel aanwezig die ouder zijn dan 1567. Het wordt daarom waarschijnlijker geacht dat de Beeldenstorm in Hasselt niet of slechts in een zwakke vorm heeft plaatsgevonden (mogelijk in overleg met de deels protestantse en deels rooms-katholieke stadsmagistraten).

De Contrareformatorische overdrijving kan de vergelijking met moderne manipulatieacties in de media zeker doorstaan. De Rooms-katholieke veralgemeende versie over de Sint-Quintinus verscheen op 29 januari 2010 nog in Het Belang van Limburg in de vrijdagreeks "Ongewoon Limburg". De protestanten streden eeuwen geleden voor een goede zaak en het verhaal verdient een rechtzetting. Er leven nu in Limburg nog verschillende honderden protestanten die het correcte verhaal graag zouden lezen. Bij deze.

Het simultaneum

Het simultaneum is met name in Limburg doorgevoerd. Kerken moesten worden gedeeld door protestanten en katholieken. Het was een uitvloeisel van de veroveringen door Frederik Hendrik in 1633, waardoor die gebieden onder het Staats bewind vielen. Het gebruik van de kerk werd geregeld door een tijdschema. In het algemeen werd de kerk door de gereformeerde gemeente beheerd en werd het gebruik door de protestanten beschouwd als een recht en het gebruik door de katholieken als een gunst. Het simultaneum bleef in deze gebieden vaak nog tot de jaren dertig van de 19de eeuw bestaan. Dit gebruik heeft tot heel veel spanningen geleid, ook zelfs na de afscheiding van België. Meerssen sloot zich aan bij België en de katholieken namen de kerk weer in. Koning Leopold I, zelf protestant, heeft toegestaan dat in het Limburgse gebied de zogenaamde protestantse Leopoldkerkjes werden gebouwd en dat de protestantse religie zonder problemen kon worden beleefd. De problemen waren echter nog niet opgelost. Soortgelijke problemen tussen katholieken en protestanten ontstonden er ook met betrekking tot het gebruik van de begraafplaatsen.

De protestantse kerk van Beek

De protestantse gemeente te Beek (NL) dateert reeds uit de 17de eeuw, en is daarmee een eeuw jonger dan die van Hasselt (B), Sittard of Urmond (NL). De huidige protestantse kerk in Beek is pas gebouwd onder auspiciën van koning Leopold I van België, waarvan Beek in de jaren 1830-1839 deel uitmaakte.

Leopold I was protestant. Toch bleek hij de enige geschikte kandidaat om de eerste koning van België te worden. Naar eigen zeggen was hij een nazaat van Frederik III De Wijze, de keurvorst van Saksen die bescherming verleende aan Maarten Luther. Leopold I trouwde met een Franse vrouw om zich te verzekeren van de Franse steun, maar de voorwaarde was dat zijn kinderen katholiek opgevoed moesten worden. Ook België werd katholiek maar Leopold I zorgde ervoor dat protestanten in België konden blijven. Hij gaf de aanzet om een oplossing te vinden voor de problemen die na de Franse tijd (1794-1815) waren ontstaan tussen protestantse gemeenten en rooms-katholieke magistraten over het zogenaamde "simultaneum"; het gezamenlijk gebruik van de dorpskerk door de twee denominaties. Leopold I liet in vier plaatsen in Nederlands-Limburg (Beek, Gulpen, Heerlen en Meerssen) protestantse kerken bouwen, die bekend staan als Leopoldskerken.

De protestantse kerk van Beek. Het Koetshuis (1723).

Extra's

Willem van Oranjes wapenschild en wapenspreuk *Je maintiendrai* (*ik zal handhaven*) werden overgenomen voor het nationale Nederlandse wapenschild en de wapenspreuk. De originele kleuren van de Nederlandse vlag (oranje, wit, blauw) stammen af van de livrekleuren van Willem (Prinsenvlag). Niet enkel het Nederlandse volkslied, het Wilhelmus, maar ook het lied "Oranje Boven" werd ter ere van hem geschreven. Willemstad in Noord-Brabant is naar hem vernoemd.

De commissie-Van Oostrom heeft Willem van Oranje als één van de vijftig thema's opgenomen die in de geschiedenisles op een Nederlandse school niet mogen ontbreken. In 2005 werd hij genomineerd voor de titel De grootste Nederlander. Hij eindigde op de tweede plaats, al bleek een groot aantal telefonische stemmen niet tijdig te zijn overgekomen. Indien die ook geteld waren zou Willem van Oranje de winnaar zijn geweest.

De Internationale Astronomische Unie maakte op dinsdag 22 januari 2008 bekend dat een kleine planetoïde, voorheen bekend als nummer 12151, voortaan Oranje-Nassau heet ter ere van Willem van Oranje. Planetoïde Oranje-Nassau heeft een doorsnede van ongeveer vijf kilometer en draait tussen de banen van Mars en Jupiter. Het rotsachtige object doet drie aardse jaren en negen aardse maanden over een omloop om de zon.

Op Wikiquote staan citaten van Willem van Oranje.

Eind mei 2009 ging in Diest het vernieuwde stedelijk museum in de kelders van het stadhuis open. Er wordt uitgebreid aandacht besteed aan Philips-Willem van Oranje-Nassau. Zie www.toerismediest.be.

In de onderaardse kalksteengroeve Zonneberg in Maastricht is tegen de wand een opschrift van Alva geschreven. Alva verbleef o.a. in hoeve Lichtenberg op de Sint Pietersberg.

Bibliografie

- Asaert G. (2007). *1585 De val van Antwerpen en de uittocht van Vlamingen en Brabanders*. Tielt: Lannoo. ISBN 978-90-209-5529-3.
- Bax W. (1937). *Het protestantisme in het bisdom Luik en vooral te Maastricht 1505-1577*. 's Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- Blockmans W. (2008). *Karel V, keizer van een wereldrijk 1500-1558*. Kampen: Omniboek.
- Buisman J. (2000). *Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen, deel 4: 1575-1675*. KNMI. Franeker: Van Wijnen. ISBN 90-5194-136-6.
- Clerinx H. (2003). *Maaseik en Thorn*. Leuven: Davidsfonds.
- Daenen J. & Mertens J. (2008). *Limburg in 't geweer – oorlogsleed in het Land van Loon van Alva tot Napoleon*. Bilzen:
- Landcommanderij Alden Biesen. ISBN 978-90-9080560-604.
- Decavele, J. (2004). *De eerste protestanten in de Lage Landen. Geloof en heldenmoed*. Leuven: Davidsfonds. ISBN 90-8526-100-7.
- De Vos, L. (2006). *Strategie en tactiek*. Leuven: Davidsfonds. ISBN 90-5826-422-X.
- Erlanger P. (1987). *De Bartolomeusnacht 24 augustus 1572*. Baarn: Hollandia. ISBN 90-6045-544-4.
- Gathy L. (1998). *Kerkelijke geschiedenis van de provincie Belgisch-Limburg*. Cursus in het kader van de diakenopleiding in het bisdom Hasselt.
- Gielis G. (2009). *Verdoelde schaepkens, bytende wolven. Inquisitie in de Lage Landen*. Leuven: Davidsfonds.
- Habets J. (1885). *Het gebeurde in 1568*. De Maasgouw.
- Heiningen, H. van, (1987). *Batenburg, eeuwenlang twistappel*. Wijchen.
- Hoogstraten W.C.R. (1978). *Het protestantisme in Urmond*, in: "Overmunthe, uit het rijke verleden van Berg en Urmond", uitgegeven door het Gemeentebestuur van Urmond.
- Hoogstraten W.C.R. & Van Loo H. (1983). *Protestants Beek, een geschiedenis van vier eeuwen reformatie*. Beek (L): Econoom, i.s.m. Heemkundevereniging Beek (L).
- Hoogstraten W.C.R. (1979). *Het protestantisme in Urmond*. In "Overmunthe, uit het rijke verleden van Berg en Urmond". Gemeentebestuur Urmond.
- Hoogstraten W.C.R. (2009). Historische artikelen op www.pggbu.nl.
- Hoogstraten W.C.R. & Van Loo H. (1983). *Protestants Beek*. Beek: Econoom.
- Janssen A.M.P.P. (2016). *Willem van Vlodrop, pandheer van Grevenbicht en het ontluikende protestantisme*.
- Lenders P. (1995). *Vilain XIII*. Leuven: Davidsfonds.
- Liagre G. (2008). *Notitie over de protestanse aanwezigheid te Hasselt van de reformatie tot de officiële staatserkenning*. Limburg – het Oude Land van Loon 87, 153-192.
- Marut A. (2003). *De mysterieuze geschiedenis van de feodale heerlijkheid Waterschei en het laathof van Stalen*. Genk: Davidsfonds.
- Marut A. (2003). *Oudste bronnen over Waterschei*. Heidebloemke jg. 62, n°1, 11-17.
- Merkes J.G.W. (1827). *Het beleg van Maastricht in 1579, met geschied- en krygskundige aantekeningen*. Arnhem.
- Mosmuller, J.M.H. (1995). *De veldtocht van Willem van Oranje 1568-1569*. Historische en Heemkundige Studies in en rond het Geuldal, 44-67.
- Munsters. A. (1943). *Bisschop Gerard van Groesbeek en Catharina van Bronckhorst-Batenburg*. De Maasgouw 63.
- Pfeil, J.M. (1855) *De vier Batenburgen en Batenburg, Eene bijdrage tot de Vaderlandsche geschiedenis en Litteratuur*.
- Piceu T. (2008). *Over vrybuters en quaetdoenders. Terreur op het Vlaamse platteland*. Leuven: Davidsfonds.
- Pirenne H. (1925). *België onder den Hertog van Alva en Albrecht en Isabella – De Vrede van Munster 1648*. Gent: Samenwerkende Volksdrukkerij.
- Prims F. (1941). *Het wonderjaar 1566-1567*. Wetteren: Odal.
- Roell J. (2010). *Notities bij de themadienst n.a.v. Gezang 411*. Johanneskerk Genk.
- Rooms, E. (2007). *Lodewijk XIV en de Lage Landen*. Leuven: Davidsfonds. ISBN 978-90-5826-491-6.
- Rost L. (2003). *Protestants-evangelische christenen te Genk – deel 1*. Heidebloemke jg. 62, n°1, 35-42.

- Rost L. (2003). *Protestants-evangelische christenen te Genk – deel 2*. Heidebloemke jg. 61, n°2, 49-52.
- Ter Haar J. (2009). *Willem van Oranje*. Kampen: Omniboek.
- Thewissen, R. (1986). *Alva en de Prins*. Wiosello, 1 (1986).
- Thewissen, R. (2008). *Het hof van Willem van Oranje (1568)*. Wiosello, 4 (2008).
- Valkeneers, Nina en Soen, Violet (2016). *Praet, Bronckhors en Boetzelaer. Adellijke weduwes in de bres voor het calvinisme tijdens de Beeldenstorm (1566-1567)*
- Van den Berghe J. (2009). *God in Laken – het Belgisch koningshuis en katholicisme*. Antwerpen: Manteau.
- Van der Essen (1942). *Alexandre Farnèse et les origines de la Belgique moderne 1545-1592*. Bruxelles: Office de Publicité.
- Van der Linde W. (2001). *Eindelijk religieuze tolerantie na 500 jaar religieuze strijd in Geleen en Zuid-Limburg*.
- Boekentafel van de Protestantse Kerk Geleen-Beek-Urmond. ISBN 90-9015193-1.
- Van der Star A. (2008). *Wiosello stap uit naar Cadier-en-Keer en Meerssen*. Wiosello, 1 (2008).
- Van der Star A. (2008). *Aardbevingen in Lanaken*. Wiosello, 3 (2008).
- Van der Star, A. (2009). Studentencursussen *Geologie en Impactgeologie*. Leuven: GROEP T.
- Vanhees J. (1993). *Protestanten in Limburg – onderzoek naar het bestaan van protestanten en protestantse gemeenschappen in Belgisch-Limburg tijdens de periode 1518-1918*. Academisch proefschrift (niet gepubliceerd). Brussel: Universitaire faculteit voor protestantse geleerdheid.
- Van Roosbroeck, R. (1976). *Willem van Oranje*. Den Haag: Kruseman's.
- Van Pol F. (1981). *Kijk op Maastricht*. Amsterdam: Elsevier.
- Verheyden, A.L.E. (1980). *Jan de Pottre, XVI eeuwse dagboek (sinds 1549)*. Vilvoorde: Willems.
- Wilmink W. & Postma L. (1994). *Het Wilhelmus*. Amsterdam: Van Goor. ISBN 90-00-02957-0.
- Zwart A. & Braun K. (1981). *Heksen, ketters en inquisiteurs. Geloofsvervolgning en heksenprocessen door de eeuwen*. Bussum: Unieboek.

Dankwoord

Volgende personen zijn wij dank verschuldigd bij de informatieve invulling van deze veldtochtbundel en/of bij de promotie van ons initiatief:

Dr. Jean Vanhees, Jos Drubers, René Thewissen, Erik Royackers, Jean-Pierre Swinnen, Jef Moers, ds. Dick Wursten, Eveline Besselsen, Arjan van der Star, Ronny van der Star, ds. Lianne de Oude, Louis Brans, Sjang Cremers, Ruud Foppen, Peter Ledwon, Ludwig Rost, Jean Knoors, ds. Johan Roell, André Opoka en Johan Opoka.